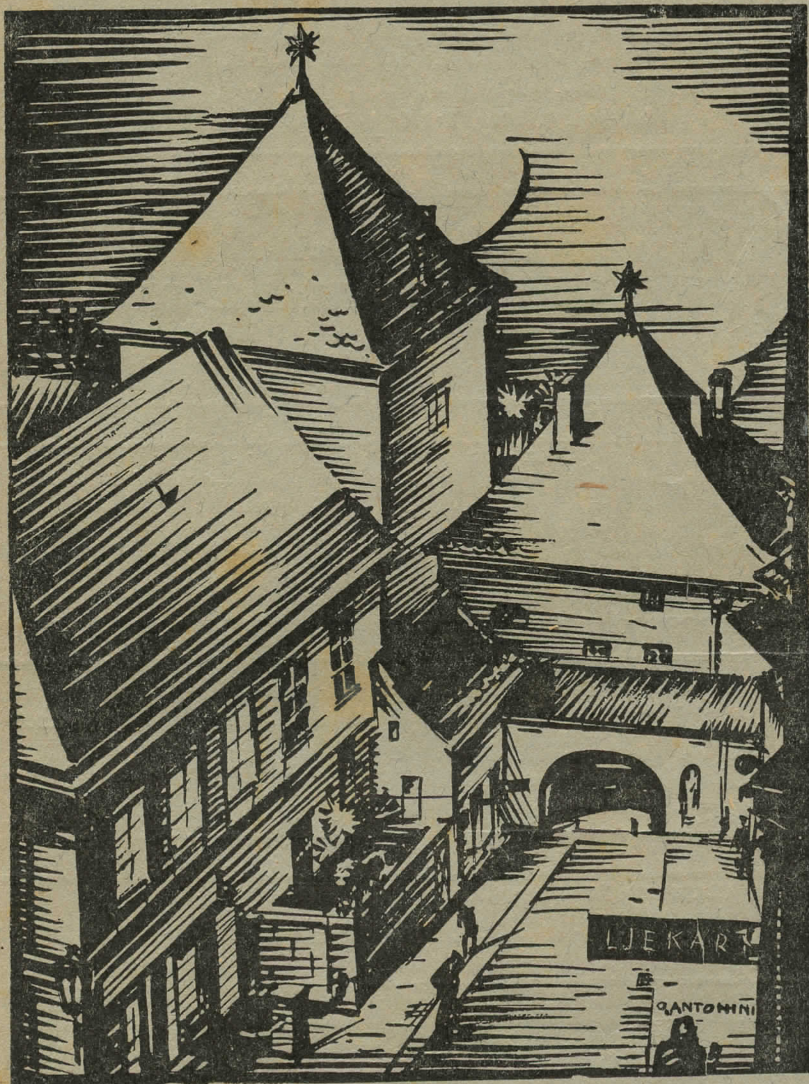
Poštarina plaćena u gotovom

ZAGREB

BROJ 12. PROSINAC 1940. GOD. VIII.

Izlazi mjesečno. – Cijena godišnje za članove Din 40–, za nečlanove Din 50–. Pojedini brojevi Din 5·–

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREBČANA
BROJ 12 GOD. VIII. PROSINAC 1940.

Ivan Ulčnik: (Nastavak)

NOVI DVORI

JELAČIĆEVO DOBRO KRAJ ZAPREŠIĆA U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

Nakon što smo opisali obiteljsku grobnicu grofova Jelačića, ovdje ćemo opisati dvorsku kapelicu S v. J o s i p a, koju je ban Jelačić dao sagraditi god. 1855.

Iz protokola pisarne nadbiskupije Zagrebačke od godine 1855. vidi se, da je 6. ožujka 1855 pod broj 8163 stigao upit brdovačkog župnika Pavla Belasa [5]), u kojem pita dali može blagosloviti temeljni kamen dvorske ka-

[5]) Među svećenicima župa zagrebačke okolice, bio je za doba svog života najpopularniji župnik brdovečki P a v a o B e l a s. Rodio se u našem prigorskom Brdovcu 19. travnja 1820. Srednje škole i bogosloviju svrši u Zagrebu. 1842. zaređen je za svećenika i postade kapelanom u svom rodnom mjestu. Kapelanovao je kroz 12 godina. Nakon smrti tadanjeg brdovečkog župnika Nikole Jellaka, koji umre 28. rujna 1854., imenuje patron župe Josip grof Jelačić, kao vlasnik imanja Novi Dvori, Belasa župnikom u Brdovcu. Ban Jelačić volio je Belasa već kao kapelana, pa se je bilo i za nadati da će Belas postati župnikom.
Belas mogao je kroz preporuku bana Jelačića postati zagrebačkim kanonikom, ali on tu čast odbija. Veća mu je čast biti župnik slavnog hrvatskog bana i njegovih nasljednika. Belas neće da ostavlja svoje rodno mjesto i Nove Dvore. Još za banovog života čula se je poslovica da su ban i brdovečki župnik Belas u njegovoj mašti jedna te ista osoba. Po banovoj smrti Belas se s najvećim poštivanjem sjeća svog dobrčinitelja, a kada bi tko samo banovo ime spomenuo, Belasu bi se oči zasuzile.
Kada je god. 1861. sazvan hrvatski Sabor, brdovečki izborni kotar daje jednoglasno povjerenje svom sinu Pavlu Belasu. On pristaje uvijek uz hrvatske rodoljube. U saboru se Belas nije mnogo isticao. Govorio je rijedko. Na 17. kolovoza 1861. raspravljalo se da se narodnom kazališnom društvu podijeli podpora od mjesečnih 600 forinti. Tom zgodom Belas je prvi puta govorio te podporu zagovarao ovako: »Neki domoljubi kažu da društvo ne odgovora svojoj svrsi, ja držim da nismo u Beču, Parizu ili Londonu, nego u siromašnom Zagrebu. Moramo najprije crni hljeb jesti, dok si bijelog pribavimo. Glasujem za podporu«. Nakon kratke rasprave sabor je podporu dozvolio. Kao vjerni sljedbenik Jelačićevih domorodnih osjećaja, on je od 1848. uvijek glasovao za onu stranku koja je bila protiv mađarske prevlasti u Hrvatskoj. Prigodom saborskih izbora god. 1881. domorodna stranka kandidira Marka grofa Jelačića, sina ba-

pele Sv. Josipa, koja se ima graditi u Novim Dvorima. Vjerojatno da je upit župnika Belasa sa strane nadbiskupije povoljno riješen. Za sada se taj spis sa riješenjem nije mogao pronaći u nadbiskupskom arkivu, pa se tako o tome predmetu nije moglo više saznati.

Na 15. ožujka 1855. blagoslovio je brdovečki župnik Pavao Belas temeljni kamen kapele Sv. Josipa. Kod te svečanosti sudjelovalo je mnogo odličnih gostiju, a sabrao se i velik broj okolišnog naroda. O toj svečanosti župnik Belas podnio je izvještaj zagrebačkom nadbiskupu, koji je u nadbiskupsku pisarnu stigao 27. travnja 1855. pod brojem 1105. I taj svakako zanimiv izvještaj, do sada se nije mogao pronaći.

Gradnja kapele brzo je svršena, te je već 25. svibnja iste godine obavljen blagoslov gotove kapele. Ovaj čin je osobno obavio sam zagrebački nadbiskup Juraj Haulik, uz asistenciju župnika brdovečkog i stenjevečkog, te nadbiskupskog tajnika Franje Gašparića i kapelana brdovečkog. Sa nadbiskupom su iz Zagreba došli posvećeni biskup i prepošt zagrebačkog kaptola Ivan Kralj, kanonik a latere Petar Šatvary i kanonik Franjo Milinković. Kod blagoslova novosagrađene kapele prisustvovali su mnogi građanski i vojnički odličnici iz Zagreba, a sudjelovao je velik broj seljačkog naroda iz okolice Novih Dvori.

Kapelica sagrađena je u gotskom slogu. Na vrhu pročelnog zida stoji mali tornjić u kojem se nalazi zvonce. Nekada je to zvonce svojim sitnim glasom stanovnicima Novih Dvora javljalo, da je podne. Isto tako zvonilo je pokojnicima posljednji pozdrav na njihovom putu do vječnog počinka u obiteljsku grobnicu. Danas je zvonce zamuknulo, nitko ga više ne čuje. Pročelni zid kapelice vrlo je trošan i trebalo bi ga ožbukati, a i krov popraviti.

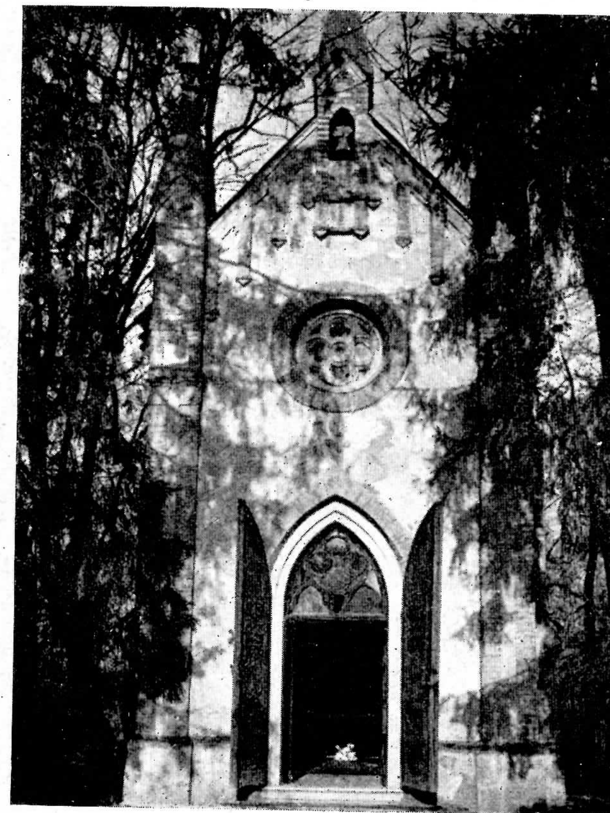
Unutrašnjost kapelice dobro je uščuvana. Razdijeljena je lijepom ogradom u prednji dio za svetište i stražnji za općinstvo. U stražnjem dijelu kapelice pod je prije bio popločen kamenim pločama, a sada je kamen zamijenjen pločama od bijelog klinkera, što nije u skladu s ostalom unutrašnjosti. U sredini poda umetnuta je velika kamena ploča, koja zatvara podzemnu grobnicu, u kojoj počiva hrvatski ban Josip grof Jelačić, njegova kćer Anka i banov brat Antun. Spomenuli smo, da je raka u kapelici imala biti privremenim banovim počivalištem dok se ne izgradi obiteljska grobnica. Međutim je i nakon izgradnje grobnice tijelo banovo sve do danas u kapelici ostalo.

novog brata Đure. Belas živo radi za taj izbor u nadi da će se ime Jelačićevo opet vratiti staroj snagi i slavi.

U kasnijem vremenu Belas postaje začasnim predsjednikom duhovnog stola.

Belasa su njegovi župljani smatrali kao duhovnim ocem. On je za svoj narod živio i sav svoj rad njemu posvetio. Zato ga narod župe brdovačke iskreno volio i poštivao. Nakon 28 god. župnikovanja Belas umre na 22. listopada 1883.

O smrti i sahrani banove kćeri Anke upisano je u matici mrtvih župe Brdovec svezak V, na strani 209 ovo: »1855 dne 11. rujna (umrla) u Napajedlu u Češkoj Anka Jellačić contessa kći preuzvišenog gospodina grofa Josipa Jellačića p.(unim) n.(aslovom) bana, 9 mesec. Dne 2 listopada 1855 (pokopana) u raki kapele svetog Josipa kod grada Novi Dvori. Pavao Belas, župnik.«

Kapelica Sv. Josipa u Novim Dvorima. (Foto dr Ivo Brlić)

Ovaj smrtni slučaj upisao je župnik Belas i u župnoj spomenici na strani 4, ovim riječima:

»Anno 1855 die 27 Septembris e facultate venerabilis consistorii neorecta est crypta in Capella Novi Dvori ac per Parochum localem benedicta in qua sepulta est unica filia Excellentissimi Domini comitis Josephi Jellačić bani et patroni, quae aetatis suae 9 mensium in Napajedl, e cholera die 11 Septembris obiit ac horsum devecta, die 2 Octobris cum maximo moerore parentum inhumata per parochum localem.«

Na hrvatskom jeziku glasi ovaj napis ovako:

»Godine 1855 dana 27 rujna, ovlašću prečasnog nadbiskupskog duhovnog stola podignuta grobnica u kapeli u Novim Dvorima, po mjesnom župniku je blagoslovljena. U grobnici sahranjena je jedinica kći preuzvišenog gospodina grofa Josipa Jellačića, bana i patrona, koja u dobi od 9 mjeseci u Napajedlu od kolere dana 11 rujna umre. Ovamo je dovezena 2 listopada. Velikom žalošću roditelja je pokopana i blagoslovljena po mjesnom župniku.«

Ove podatke susretljivo nam je priopćio velečasni g. Vjekoslav Noršić, sadanji župnik u Brdovcu. Isto tako nam je priposlao izvadak iz matice mrtvih o sahrani Josipa grofa Jelačića. To je upisano u svesku 6, strana 39, pod tekućim brojem 58. Upis je unesen latinski, a u hrvatskom jeziku glasi ovako:

»Godine Gospodnje 1859 odmah poslije pol noći dana 20 mjeseca svibnja u banskoj palači u Zagrebu umre preuzvišen i presvijetli Josip grof Jellačić de Bužin, ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Doista slavan muž, istih kraljevina vrhovni kapetan, tajni savjetnik prejasnog carskog i kraljevskog apoštolskog Veličanstva, vrhovni zapovjednik oružanih pješačkih sila ugarskih, osim toga vlasnik dviju banskih pješačkih pukovnija, predsjednik prejasnog banskog stola, građanski i vojnički guverner kraljevine Dalmacije, vitez reda Leopoldovog krsta, kao i komander reda Marije Terezije, vlasnik vojničkog križa za zasluge cara Rusije Aleksandra Nevskog, reda bijelog orla i Sv. Ane, zatim reda švedskog, hanoverskog, kraljevstva saksonskog Sv. Henrika, komander reda za građanske zasluge kneza od Parme Konstantina, vitez reda Sv. Grgura Velikog itd«.

»Muž slavan znamenit vjere rimokatoličke, rođen 16 listopada 1801, dakle u dobi od 58 godina. Ostavio je na svijetu udovu prijesvetlu gospođu Sofiju rođenu groficu Stockau, dvorsku gospođu prejasnog Veličanstva carice i kraljice naše. Primivši prije dana 14 svibnja od mjesnog župnika (brdovečkog) svete sakramente umirućih, blago u Gospodinu umre. Dana 26 svibnja od samog uzoritog gospodina svete rimske crkve Kardinala nadbiskupa Gjure Haulika u Zagrebu blagoslovljen i sve do predgrađa gradskog odpračen, kao i od prečasnog gospodina župnika Gornjeg Grada Zagreba. Zatim župnika vrapčanskog i stenjevačkog sve do granica svojih župa sproveden. Napokon kod Krapinskog mosta od mjesnog župnika svečano sve do kurije Novih Dvori dopraćen i ovdje u kapeli Sv. Josipa pokraj svoje kćeri Ane u nazočnosti najviših dostojanstvenika i časnika ovog kraljevstva, rođaka i mnoštva naroda položen i sahranjen u 5 sati poslije podne po Paulu Bellasu mjesnom župniku.«

U spomenici župe brdovečke na strani 4 zabilježena je banova smrt na latinskom jeziku, što hrvatski glasi ovako:

»1859 dana 20 svibnja u Zagrebu u banskoj palači umro je preuzvišeni gosp. Josip grof Jellačić, ban i patron ove župe, iza kako je 14 svibnja po župniku ove župe primio sakramente umirućih. (Vidi knjigu mrtvih.) Na 26. svibnja je u kapeli u Novim Dvorima pokraj svoje kćeri sahranjen.«

Đuro grof Jelačić u svojim sjećanjima sastavljenim 1893 na njemačkom jeziku, pod naslovom »Erinnerungen an die Heirat meines Bruders« opravdava zašto zemni ostaci bana grofa Jelačića do onog vremena nisu u obiteljsku grobnicu preneseni. Glede toga napisao je ovo:

»Zemni ostaci grofice Sofije Dubsky (banove udove, koja se preuda za grofa Adolfa Dubskya), sahranjeni su nakon njene smrti 1877 u obiteljskoj grobnici u Zdislavicama u Češkoj. Zemni ostaci mog brata Josipa počivaju u dvorskoj kapelici u Novim Dvorima, iz koje će biti preneseni u obiteljsku grobnicu, koju je moja ljubljena supruga sagradila. Prenos mog brata do sada još nije izvršen iz razloga što sam biskupu Štrossmayeru obećao da se taj svečani čin bez njegove prisutnosti neće obaviti. Biskup želi da sam obavi ponovni blagoslov banovog tijela. Prisutnost biskupa Strossmayera i ostalih hrvatskih rodoljuba bio bi povod velike narodne svečanosti, koja se u današnjim političkim prilikama između Ugarske, te od Mađara potlačene Hrvatske, nikako obdržati ne može.« (Priopćeno u »Jutarnjem Listu« od 29 prosinca 1940.).

Time je razjašnjeno pitanje, zašto ban Jelačić nije prenešen u obiteljsku grobnicu, gdje je prema želji, izraženoj u oporuci od 8. veljače 1857, svakako htio da bude sahranjen. Odnošaj između Hrvatske i Ugarske nije se promijenio sve do 29. listopada 1918. Toga dana je hrvatski Sabor tu vezu za uvijek raskinuo. Biskup Strossmayer umro je 1905., dakle u doba kada je veza između Hrvatske i Ugarske još postojala. Grofovska obitelj Jelačića čuvajući svoju hrvatsku narodnu predaju nije htjela da se svečanost prenosa obavi u ono tako zvano nagodbeno vrijeme. Poslije prevrata kada je veza između Hrvata i Mađara raskinuta mogao bi se svečani prenos obaviti. Međutim su nastupile druge političke okolnosti, koje bi vjerojatno priječile da se banovo tijelo prenese u obiteljsku grobnicu i da to bude hrvatska narodna svečanost.

Vraćamo se na daljnji opis dvorske kapelice.

U stražnjem dijelu kapelice nalaze se klecala. Dvoja, zajedno s klupama ukusno su izrezbarena, a dvoja mnogo starija preobučena su crvenim plišem. Ovim klecalima izrađeno je šest stolaca. Na jednom stolcu utisnuta je godina izradbe »1855.«

Na sredini oltara postavljeno je metar visoko drveno raspelo. Krist je izrađen iz slonove kosti. Raspelo je umjetnički rad, koji je ban iz Italije donio. Nad raspelom visi slika Sv. Josipa koji drži na rukama malog Isusa. Slika je obilježena imenom slikara Heinricha Jaunera iz Wiena u godini 1855. Pred oltarom sa stropa visi svetiljka vječnog svijetla. Na zidovima

kapelice vise vijenci s vrpcama, koje su kroz godine na smrtni dan položila različita domorodna društva i vojna izaslanstva.

Na prostranim zidovima nalaze se dva gotska prozora, koji s prozorom nad ulazom skladno rasvjetljuju kapelicu. Bojadisana stakla na gornjem dijelu prozora primitivno su izrađena. Bilo bi dobro, kad bi ta stakla bila izvedena umjetnički. To bi dolikovalo mjestu, gdje je sahranjen jedan od najslavnijih hrvatskih banova.

Antun grof Jelačić. Fotografija prema uljenom portreu koji se nalazi u Arheološkom muzeju.

Barun Josip Neustädter u svojem »Manuscriptu« opisuje Nove Dvore godine 1861. Među ostalim kaže, da su u ono doba oko kapelice Sv. Josipa bili zasađeni limuni i cvatuće grmlje. Danas na žalost toga više nema. Ove lijepe rasline zamijenili su grmovi kopriva, te ostali korov. Ovakovo stanje pred počivalištem hrvatskog bana Jelačića nije u skladu s njegovom slavnom uspomenom, koje se Hrvati toliko rado i često sjećaju. U Zagrebu rasvjetljen je njegov spomenik, drže se predavanja i mnogo se piše o njegovom životu i djelovanju. Da! To je lijepo i časno, ali nije lijepo ni časno, da tri koraka pred ulazom u grobnicu u kojoj Jelačić počiva — raste korov i kopriva. Preradović je pjevao: »U tvom polju daj mu groba — Tvojim cvijećem grob mu kiti.« Da Preradović još živi i vidi prostor pred Jelačićevom grobnicom, zastidio bi se svojih stihova o grobu i cvijeću. Vidio bi, da grob njegovog nekadanjeg vojničkog

zapovjednika ne kiti cvijeće, već koprive i korov. Doista žalosno, ali istinito!

U kapelici Sv. Josipa sahranjeni su uz bana Josipa grofa Jelačića, njegova kćer Anka i brat Antun. O životu banovu ne ćemo posebno pisati, jer je o tom mnogo pisano, pa je život i rad tog najslavnijeg hrvatskog bana i našim čitačima vjerojatno poznat.

O kćerki Anki nema se ništa pisati, jer je ona umrla kao nejako dijete. Osvrnut ćemo se na životopis Antuna grofa Jelačića, koji je umro prije izgradnje obiteljske grobnice, i zato je sahranjen u dvorskoj kapelici, gdje je do danas ostalo njegovo tijelo.

Antun grof Jelačić rodio se 1807. na obiteljskom imanju u Kurilovcu. Posvetio se vojničkom zvanju i stupio kao kadet u 62. pješačku pukovniju. Odatle bude premješten ratnoj mornarici. Iza pomorske službe pređe konjaništvu, dragunima, gdje je dotjerao do majora. Sudjelovao je u talijanskim ratovima. Za vjerno i uzorno službovanje dobio je više odlikovanja, među ostalim i ruski red Sv. Ane. 1. listopada 1859. bude kao podmaršal umirovljen. Antun grof Jelačić umre 22. studenoga 1875. na prolazu kroz Graz. Njegovi ostaci prevezeni su u Hrvatsku na ukop. 25. studenoga stigne lijes na kolodvor u Zaprešić. Odatle je krenuo sprovod u Nove Dvore. Blagoslov mrtvog tijela obavio je zagrebački kanonik Miković uz asistenciju brdovačkog župnika Belasa, profesora Josipa Torbara i profesora Cvjetka Rubetića. S pokojnikom se oprostio lijepim nadgrobnim govorom Emil barun Kavanagh,[6]) pokojnikov dobar prijatelj i nekadanji vojni drug.

U matici mrtvih o smrti Antuna grofa Jelačića upisano je ovo (na latinskom jeziku):

[6]) Obitelj Kavanagh od Ballyane potječe iz Irske. U toj obitelji bilo je grofova i baruna. Od barunske loze doselio se u austrijsku carevinu James barun Kavanagh. Služio je u austrijskoj vojsci. Godine 1795. kao kapetan pade u ratu protiv Francuza.

Iz barunske loze potječe Heinrich barun Kavanagh, carski komornik, pukovnik i vitez Leopoldovog reda. Godine 1825. dobio je ugarski indigenat. Oženio barunicu Leopoldinu Moscon, koja je bila vlasnica imanja Mali Tabor. Po toj ženidbi baruni Kavanaghi postali su vlasnici Malog Tabora. Heinrich i Leopoldina bar. Kavanagh imali su dva sina Jamesa i Emila.

James, rođen 1813. posveti se vojničkom zvanju. Oženio je barunicu Wernhardt, kćerku podmaršala Paula baruna Wernhardta. Kao pukovnik kod 52. pješačke pukovnije James pade u ratu protiv Italije kod Vicence 1848. O njegovoj junačkoj smrti piše »Agramer Zeitung« od 7. lipnja 1848., te priopćuje da je 10. lipnja zauzeta tvrđava Vicenza. Tom zgodom palo je 20 časnika, među ovima general-major knez Thurn-Taxis i pukovnik Kavanagh.

Emil, rođen 1813., posvetio se najprije vojničkom zvanju. Kasnije preuzme gospodarstvo u Malom Taboru, gdje je boravio do 1877. Za to vrijeme bavio se i politikom. Godine 1861. vidimo ga kao virilistu u Hrvatskom Saboru. Emil barun Kavanagh držao je oprosno slovo prigodom pogreba Antuna grofa Jelačića 25. studenoga 1875. Godine

»1875 dana 22 studenoga u 10 i pol sati na večer umro je preuzvišeni gospodin Antun grof Jelačić de Bužin, ces. kr. podmaršal. Ostavlja udovu Mariju rođenu groficu Lamberg. Rođen je u Kurilovcu. Umro od raka u Gratzu u Steempfer-Gasse broj 3, rimokatolik, 67 i pol godine star. Na 25 studenoga u 2 sata poslije podne u kripti grobnice kapele Sv. Josipa u Novim Dvorima sahranjen.«

U župnoj spomenici na strani 6 u kratko je na hrvatskom jeziku zabilježena smrt Anutna Grofa Jelačića. Upis glasi:

»1875 dne 22 studenoga preminuo u Gradcu presvetli grof Antun Jellačić-Bužinski, podmaršal i kao brat Jellačića bana, doveden u Nove Dvore i ondje uz njega u kapeli položen«.

Tadanje zagrebačke novine nisu zadovoljne s načinom, kojim su se naše javne oblasti oprostile od Antuna grofa Jelačića. »Obzor« od 27. studenoga 1875. prigovara, što na pogrebu u Novim Dvorima nije bilo onakovo saučešće, kako je to pokojnik zaslužio. Antun grof Jelačić sudjelovao je godine 1848. kao banov pobočnik u ratu protiv Mađara. Ako se već nije uzeo obzir spram pokojnog grofa Antuna, trebalo je u obzir uzeti okolnost, da je on bio brat najslavnijeg hrvatskog bana — Josipa grofa Jelačića! Na pogrebu nije bilo tadanjeg narodnog hrvatskog bana Ivana Mažuranića...! On se je dao zastupati po predsjedničkom perovođi pl. Jurkoviću. Od vojničkih drugova grofa Antuna, bili su na sprovodu grof Nugent, grof Miroslav Kulmer sa suprugom, zatim barun Dumreicher, grofica Vojkffy, kr. komornik Julijo pl. Jelačić, ravnatelj realke Josip Torbar i profesor Cvjetko Rubetić. Nadvojvoda Albrecht je odmah po smrti grofa Antuna poslao brzojavno saučešće bratu Gjuri grofu Jelačiju. »Obzor« primjećuje: »neka se u primjer nadvojvode Albrechta ugledaju drugi naši dostojanstvenici«.

»Narodne Novine« od 27. studenoga 1875. opisuju sprovod u glavnom kao »Obzor«, ali pitaju, kako to da obzirom što je Antun grof Jelačić bio c. kr. podmaršal, na sprovodu nije bilo aktivnih generala ni časnika...? Možda je tome bilo krivo loše vrijeme?

1877. preseli se barun Emil u Gratz, gdje umre 20. veljače 1888. Zagrebačke novine nisu zabilježile smrt tog vrijednog muža.

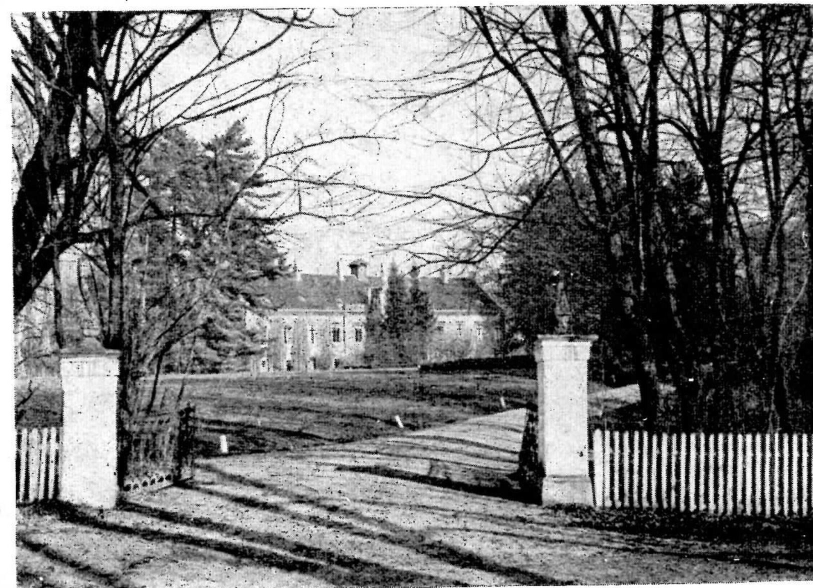
Prije navedeni pukovnik James barun Kavanagh imao je kćer P a u l u, koja je umrla u Beču 1919. i sina H i n k a, rođenog u Lavovu 1844. Hinko posveti se najprije vojničkom zvanju. Oženio je Katarinu Williams, kćerku poslanika Američkih Sjedinjenih Država u Carigradu. Po ženidbi ostavi vojsku i posveti se upravi imanja u Malom Taboru, gdje umre 25. svibnja 1912. Sahranjen je na groblju u Prišlinu. Hinko barun Kavanagh bio je među okolišnim narodom obljubljen radi svoje dobrote i susretljivosti Prigodom njegove smrti »Narodne Novine« od 30. svibnja 1912. pišu ovo: »Premda rodom stranac, ljubio je iskreno hrvatsku zemlju i narod, kao pravi velikaš po finom osjećaju i otmjenom odgoju«.

Hinko barun Kavanagh, iako virilista Hrvatskog Sabora, nije se politički isticao. Ipak je podupirao tadanju Narodnu stranku kao unionističku, držeći da je potrebno uzdržati cjelokupnost Austro-Ugarske monarhije. Ostavio je kćer Luciju, koja je umrla 1931. i sina Jamesa, koji danas živi na dobru Mali Tabor.

U povodu takovog pisanja »Narodnih Novina« o nenazočnosti aktivnih časnika, isti list po nečijoj želji 29. studenoga donosi »razjašnjenje«, u kojem pokušava dokazati, da je nenazočnosti aktivnih časnika bio razlog u tom, što vojne vlasti o sprovodu Antuna grofa Jelačića u Novim Dvorima nisu bile pravodobno obaviještene.

*

Nakon opisa dvorske grobnice i kapelice Sv. Josipa, prelazimo na opis samog dvorca N o v i D v o r i. Dvorac je vjerojatno sagrađen koncem 18. vijeka. Usmena predaja kaže, da je nekada samo prizemlje bilo zidano iz kamene građe, a prvi kat da je bio iz drva. Kada je ban Jelačić kupio Nove Dvore odmah je pristupio uređenju dvora. Drveni prvi kat dao je porušiti i nadomjestio ga zidanom građom. Od tog vremena dvorac se u vanjštini nije mnogo promijenio.

Dvorac **Novi Dvori** gledan s ulaza. (Foto: dr Ivan Brlić)

Pred dvorcem nalazi se zdenac, iz kojeg se je nekada voda crpila pomoću kotača. Danas je kotač zamijenjen sisaljkom. Pred zdencem bila je nekada velika rundela zasađena cvijećem. Danas, na žalost, rundela je zapuštena, cvijeće je zamijenio korov. Ovakovo stanje nikako nije u duhu nekadanjeg vlasnika Novih Dvori — bana Jelačića. Poznato je da je pokojni ban svojom blagom naravi, gotovo pjesničkom, uživao u prirodnim ljepotama, a naročito u cvijeću.

Ulaz u dvorac nadkrit je drvenim krovom. Jasno se vidi, da je krov bio zaštićen limom. Danas je limeni pokrov skinut, pa tako kiša pada na drveni pod ulaza i uskoruje njegovo uništenje.

Ovako je izgledalo stubište u dvorcu Novih Dvori, za života Anke grofice Jelačić. (Foto: dr Ivan Brlić)

S desne strane ulaza u dvorac nalazi se prostrana terasa, do koje vode željezna vrata baroknog oblika. Na vratima prikovana je brojka 1783., vjerojatno godina kada su iskovana. Ova vrata, s još nekim željeznim ogradama, kupio je grof Đuro Jelačić kao izlučene predmete zagrebačke katedrale, kada su katedralu poslije potresa popravljali. Terasu opkoljuju zidani stupovi, na kojima je pričvršćena ograda. Na žalost i tu se opaža, da ograda većim dijelom ne dostaje.

Unutrašnjost dvorca također pokazuje posvemašnju zapuštenost. Zidovi su vlažni, jer su cijevi vodovodnog rezervoara, koji se na tavanu nalazi, od zime popucale pa je voda procurila sve do prizemlja. Svakako je potrebno zidove popraviti i vlagu odstraniti.

Stubište i hodnici bili su prije ukrašeni lijepim slikama, koje su većinom prikazivale različite događaje iz godine 1848.—1849., kod kojih je zgoda ban Jelačić sudjelovao. Slike su poskidane i zabačene u jednu

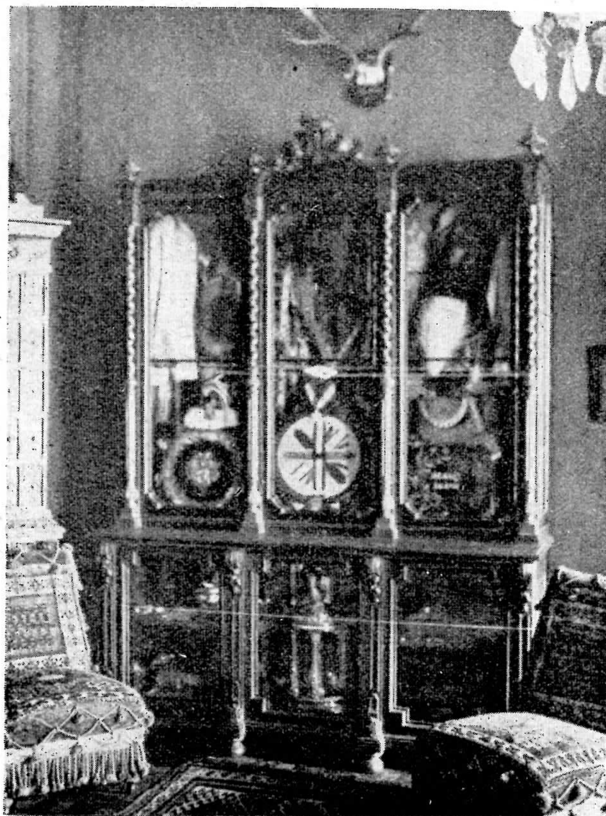

Soba za pušenje u dvorcu Novih Dvori. Izloženo banovo oružje s banskom zastavom. (Foto: dr Ivan Brlić)

sobu, nalik na ropotarnicu. Zašto je to učinjeno, komu smeta prošlost bana Jelačića? Zidovi soba su bili obloženi lijepim tapetama, kojih sada nema, one su oderane, a zidovi nalik su onima u nekom podrumu. U sobama bili su prije starinski kamini, koji su svakako bili na ukras. Danas su kamini zamijenjeni neukusnim pećima. Zašto je to učinjeno, bilo bi vrijedno znati? Sobe su većim dijelom prazne, što se neugodno dojima posjetioca. Nekada lijepi stari hrastovi parketi, oguljeni su, prijeti im propast uništenja. Vrata nekojih soba zagrađena su, a stare vratnice porazbacane. Zazidana mjesta nisu ni obijeljena, valjda zato da izgled bude što zapušteniji.

Ban Jelačić je iz Beča dopremio jedan ukusan biljar, na kojem je

sa svojim društvom kratio vrijeme. Biljar bio je prije u sobi. Dans se biljar nalazi na tavanu drvene gospodarske zgrade, gdje je prepušten sudbini sigurnog uništenja. Preporučili bi, da se taj biljar spremi natrag u koju praznu sobu, ili da ga se pokloni muzeju kao vrijednu Jelačićevu ostavštinu.

U jednoj sobi dvorca Novih Dvori stajala je vitrina sa darovima, koje je ban Jelačić dobio. S lijeve strane vidi se dio krasne peći. (Foto: dr Ivan Brlić)

U kratko smo prikazali, što je nastalo iz lijepog dvorca u Novim Dvorima, tog nekadanjeg ponosa bana Jelačića. Barun Neustädter u svom »Manuscriptu« pripovijeda, da je ban sa svojom suprugom Sofijom u Novim Dvorima našao mirno utočište u bolesti, koju mu prouzroči zloba i nezahvalnost ljudska. Jelačić u oporuci pod točkom 7. izražava ovu želju: »Ja bih želio, da taj posjed kojeg sam postigao u znak najviše milosti Monarha, u ime nagrade za spriječenje pogibeljne katastrofe porušenja države, moje ime zadrži iako mi je usud uskratio da vlastite potomke imadem«.

Iz svega vidimo koliko je ban Jelačić volio i cijenio Nove Dvore, u kojima je rado boravio, te ih čak odredio i počivalištem nakon smrti. Što bi naš najvrijedniji hrvatski ban kazao, da to svoje mezimče danas vidi?

Novi Dvori danas su svojima Hrvatskog Naroda, zato se ne smije dopustiti, da to dobro na očigled propada. Apeliramo na sve mjerodavne činbenike, da se nekadanje Jelačićevo mirno sklonište povjeri takovim rukama, koje će ga čuvati i privesti nečem korisnom.

Stubište u Novim Dvorima. Na zidu u sredini je velika slika koja prikazuje sva tri brata grofa Jelačića (Josipa, Antuna i Đuru). Oko te slike su prikazi ratova iz god. 1848—1849. Ispod velike slike vidi se manja slika Franje Josipa I u mladim godinama. (Foto: dr Ivan Brlić)

Nameće se pitanje, zašto bi se danas, već zapušteni dvorac mogao upotrijebiti? Da se u tom osvrnemo na postojeću zakladnicu.

Vera i Anka grofice Jelačić sporazumile su se, da od posjeda Novi Dvori načine Zakladu u javne dobrotvorne svrhe. Kako je Vera grofica Jelačić umrla 1918., to je njena sestra Anka grofica Jelačić u Novim Dvorima 24. srpnja 1926. izdala ispravu, kojom je stvorila zakladu

pod imenom: »Z a k l a d a b a n a g r o f a J o s i p a J e l a č i ć a u Z a g r e b u«. U smislu točke III. svrha je zakladnice ova: »Uzdržavati deset osoba i to slabih i za privredu nesposobnih žena i muškaraca srednjeg staleža, među koje naročito spadaju časnici, činovnici, umjetnici, učitelji, građani i njihove žene i djeca, bez obzira na dobu ali uz uvjet, da su hrvatske narodnosti a po vjeri rimokatolici. Na polovicu zakladnih mjesta (pet) imadu pravo u prvom redu javni radnici (bez obzira na spol) kao: književnici, umjetnici i novinari, koji su svojim radom stekli priznanje, ali neimadu dovoljno osigurani životni prihod. Ovih pet mjesta mogu se podijeliti jedino na prijedlog Matice Hrvatske, Društva hrvatskih književnika ili Jugoslavenske Akademije«. Dalje je određeno da se jedna osmina prihoda zaklade ima upotrijebiti za naučne svrhe na visokim školama u Hrvatskoj i Slavoniji.

Svojedobno je u dvorcu bila smještena seljačka domaćinska škola, što je zakladi odbacivalo dosta lijepu korist. Međutim je ta škola premještena. Poslije toga dvorac je ostao neupotrebljen. Šteta bi bila, da se zgrada opet upotrijebi za školske ili slične svrhe. U takovom slučaju, dvorac bi valjalo po potrebi pregrađivati, a to bi mu oduzelo ljepotu stila, u kojem je građen. Bolje bi bilo, da se u dvorcu uredi muzej grofovske obitelji Jelačić. Neka se iz dvorca stvori muzej poput onog Zrinjsko-Frankopanskog na Ozlju-gradu. U muzeju moglo bi se izložiti predmete ostavine bana Jelačića, koji se danas nalaze u Arheološkom muzeju, gdje i onako za cjelokupnu ostavštinu nema mjesta. Jedan dio ostavine nalazi se u Novim Dvorima, a mnogo predmeta spremljeno je u bivšoj palači grofa Đure Jelačića u Zagrebu u Demetrovoj ulici broj 7. Taj dio ostavine najbolje je spremljen, jer ga brižno čuvaju današnji vlasnici palače. Osim toga bi se u taj Novi-Dvorski muzej moglo spremiti uspomene ostalih grana velike plemičke obitelji Jelačića. Muzej u Novim Dvorima rado bi pohađali Zagrebčani, te ostali naši ljudi, a nema sumnje, da bi dvorac kao muzej, s kapelicom i grobnicom, bio privlačiv i za strance.

Novi Dvori nisu od Zagreba jako udaljeni. Put vodi željeznicom do postaje Zaprešić-Brdovec. Odatle 3 km. cestom do posjeda Novi Dvori.

*

Sve što smo priopćili o Jelačićevim Novim Dvorima, crpili smo iz vjerodostojnih izvora. Današnje stanje prikazali smo onako, kako smo prigodom izleta u Nove Dvore na licu mjesta vidjeli. O današnjem stanju pisale su često i zagrebačke novine. Svi žele i traže da Novi Dvori budu opet onakovi, kakovi su nekada bili.

Jedno dobronamjerno novinsko pisanje svršilo je epilogom kod suda. Pisac članka pozvan je na odgovornost samo zato, što je bio u brizi za opće dobro, pa je javnosti prikazao posjed Novih Dvori onakovim, kakovi Novi Dvori na žalost danas jesu. Kako istina na koncu ipak pobjeđuje,

tako je taj pisac konačno riješen svake krivnje, što služi dokazom da je i naš prikaz u ovom članku doista istinit.

Potrebno je da se obazremo i na zapušteno gospodarsko stanje, koje tamo vlada. Naročito se to tiče vrta za povrće, staklenika, koji je pretvoren u kokošinjac, a i svega ostalog. Sve je to do smrti zadnje vlasnice Anke grofice Jelačić bilo u savršenom redu. U to vrijeme bio je dvorac gotov muzej. Sve je bilo onako raspoređeno, kao što je barun Neustädter u svom »Manuscriptu« opisao. Isto tako nam to živo opisuju ovdje prikazane fotografije, snimljene još za života Anke grofice Jelačić. Fotografije je tada snimio obiteljski pravni zastupnik dr. Ivo Brlić, te nam ih blagohotno na upotrebu izručio. Ove fotografije su lijep historijski prilog iz kojeg se vidi, kakvim je taj odlični velikaški dom za života zadnjih vlasnika bio.

Poput dvorca bile su u uzornom redu i gospodarske zgrade. Cijeli posjed bio je vođen načinom uzornog gospodarstva, a zato je odbacivao i znatnu korist.

Sačuvana je spomen-knjiga pod naslovom »M o j i G o s t i« u koju su se od 1897. podpisivali odličnici, koji su došli posjetiti Nove Dvore. Od godine 1897. do 1934. upisalo se 745 posjetioca.

Knjigu »Moji Gosti« prva je podpisala Ida grofica Drašković 6. svibnja 1897. Navest ćemo poznatije ličnosti koje su se u knjigu podpisale:

Josip Torbar ravnatelj realke, Milka Pogačić, biskup Josip Juraj Strossmayer na 28. lipnja 1897., grof Ladislav Pejačević, Ivan Hatz, Janko pl. Jelačić, Vera Freudenreich (danas udata Geresdorfer), Sofija Stanković i kći Dora, Ljudevit Ivančan kasniji zagrebački kanonik, podmaršal Đuro Tomičić, dr. Lovro Vidrić, Gejza bar. Rauch, Hugo Mihalović, dr. Antolković, Vojko Schauf, dr. Vladimir Turković, Miroslav grof Kulmer, grof Salis kao pukovnik Jelačićeve 79. pukovnije na 21. srpnja 1909. Na 28. kolovoza 1908. došlo je u Nove Dvore izaslanstvo otočke 79. pukovnije, koja je nosila ime grofa Josipa Jelačića. Nadalje su se podpisali: Dora Pejačević, dr. Čačković, glumica na hrvatskom kazalištu Hermina Šumovska, Vladimir bar. Nikolić, župnik Matija Penić, Milan Trifković, Milivoj Crnadak, podmaršal Rajmond Gerba, Hugo Ehrlich, Guido vitez Pongratz, gradski načelnik Janko Holjac sa suprugom Malvinom, dr. Franjo Bučar na 20. listopada 1913., Milan Ključec županijski tajnik, Krunoslav Cvitaš. Zadnji se u knjigu upisao Alfred pl. Makanec veliki župan u m. na 5. rujna 1934.

Iz velikog broja posjetioca podpisanih u knjizi »Moji Gosti« vidimo da je kuća grofova Jelačića u Novim Dvorima doista bila obljubljena i gostoljubiva. Tu su se sastajali prvi ljudi tadanjeg našeg društva. Novidvorski dvorac i oko njega prostirući park, bili su svjedoci društvenog života i veselja, koje je nekad tamo vladalo. Bilo je tamo i ozbiljnih raz-

govora, kojom prigodom se je vjerojatno raspravljalo, kako će Novi Dvori biti krasan spomenik uzornog gospodarstva, kojeg je već hrvatski ban grof Jelačić namijenio svom Narodu. Da! Bile su to lijepe i velike ideje, koje se na žalost do sada nisu ostvarile. Hoće li se ostvariti vidit ćemo u bližoj budućnosti...? Ne vjerujemo da će Jelačićevi Novi Dvori doživiti kakovu javnu dražbu!, koja je obično sramotni žig žalosnog svršetka i posvemašnje propasti.

Jelačićevi Novi Dvori morali bi danas biti uzorna gospodarska stanica. Time bi se najviše približili plemenitoj ideji prijašnjih vlasnika, koji su pred očima imali jedini cilj, kako da ostavinu Josipa grofa Jelačića najkorisnije upotrebe i da bi koristila narodu, iz kojeg je veliki ban potekao. Gojimo sigurnu nadu, a uz to živo želimo, da Novi Dvori budu opet podignuti na visinu na kojoj su nekad bili. Neka rastu i cvatu! Neka budu ponosom hrvatskog naroda, kojemu su iskrenim srcem namijenjeni.

*

Kod završetka našeg prikaza o Novim Dvorima saznali smo iz zagrebačkih novina, da je 5. prosinca t. g. u Novim Dvorima obdržavana anketa pod vodstvom odjelnog predstojnika za narodno gospodarstvo g. Slavka Kolara. Članovi ankete, među kojima je bilo stručnjaka, temeljito su pregledali cijeli posjed. Naročito su se pozabavili sa šumom oko obiteljske grobnice i dvorske kapelice. Ova šuma je zapravo perivoj, koja zaokružuje vječna počivališta članova iz obitelji grofova Jelačića. Članovi ankete složili su se u tom, da se perivoj-šuma bezuvjetno uzdrži i da se ona ne smije izvrći nikakovoj prodajnoj sječi. Maknut će se nekoliko starih i trulih stabala, kao i ona koja su polomljena uslijed vremenskih nepogoda. Na mjesto maknutog stablja odmah će se zasaditi drugo drveće, naročito crnogorica i druge zgodne vrsti. Ovako obnovljena perivoj-šuma biti će dostojan ures oko grobnice i kapelice.

Zakladnica sastavljena 24. srpnja 1926. po Anki grofici Jelačić, određuje kako se ima uporabiti posjed Novi Dvori nakon njene smrti. U točki IV. zakladnice glede sačuvanja perivoj-šume rečeno je ovo: »Čestice kat. br. 533, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667 i 668, upisane u gruntovnom ulošku br. 384 porezne općine Zaprešić, koje sačinjavaju park-šumu oko obiteljske grobnice, grobnicu, hrastovu šumu oko kapelice Sv. Josipa i dvorca, imaju za sva vremena služiti zakladnoj svrsi, te se ne smije odtudjiti niti se smije šuma oko kapelice posjeći.«

Iz ove zakladne zaporke jasno se razabire, da se perivoj-šuma na cijelom prostoru navedenih katastralnih čestica ne smije sječi, bilo to oko grobnice, kapelice ili dvorca. Postojalo je tumačenje da se zaštitna zaporka odnosi samo na šumu oko kapelice. Međutim takovo tumačenje volje zakladateljice gotovo je nemoguće. Perivoj-šuma se u glavnom nalazi oko obiteljske grobnice, dok oko kapelice Sv. Josipa kao i oko dvorca zasađen je samo malen broj crnogorice.

Članovi ankete su istom zgodom pregledali grobnicu, kapelicu i dvorac. Pregledavanje tih građevina nije bilo u programu ankete. Ipak su se svi složili u tom, da bi se grobnica, kapelica i dvorac morali popraviti.

Zapisničko mišljenje ankete predložit će se gosp. banu dru. Ivi Šubašiću na konačnu odluku. Podpuno se nadamo da će doskora pasti povoljna odluka, koja će cijelu hrvatsku javnost zadovoljiti. Glavno je da posjed Novi Dvori bude što ljepše uređen i doskora priveden svrsi, koja je u zakladnici određena.

*

Na koncu članka upoznat ćemo se s prošlošću obitelji Jelačića. Rodoslovlje Jelačića pregledno je prikazao u »Narodnim Novinama« 1913. godine (u više članaka), poznati naš pisac i zemaljski školski nadzornik Antun pl. Cuvaj od Carevdara. Mi ćemo se tim podacima poslužiti uz ostale, koje smo iz drugih vrela crpili.

Jelačići su prije više od 400 godina prebivali u Bužinu i Pounju, između Rakovice i Bosanskog Novog. Za vrijeme provale Turaka iz bosanskih istočnih krajeva prema zapadu, bili su Jelačići prisiljeni ostaviti svoju staru postojbinu, te se preseliše u posavsku Hrvatsku. Slavni naš pjesnik Andrija Kačić Miošić u svojem »Razgovoru ugodnom naroda slovinskog« pripovijeda, da su Jelačići i Keglevići u bihačkom kraju posjedovali spahiluke. Jelačići imali su spahiluk Bužin. Kada su Turci sve rastjerali, pobjegne Boltizar Jelačić u gornju Slavoniju i kupi godine 1545. od Šubića Zrinjskog spahiluk Biševič, koji ležaše na obali Kupe, u prvoj banskoj pukovniji. Jedna grana Jelačića nosila je pridjevak »Biševački«. Ta grana je izumrla. Druga grana pridržala je stari pridjevak »od Bužina«. Bužinska grana razdijelila se s vremenom na više loza i to »Ladučku« u brdovečkoj župi, »Zagorsku« u okolici Zlatara, »Jankomirsku« u stenjevačkoj župi i »Kurilovečku« kraj Velike Gorice, iz koje potječe grofovska obitelj Jelačića.

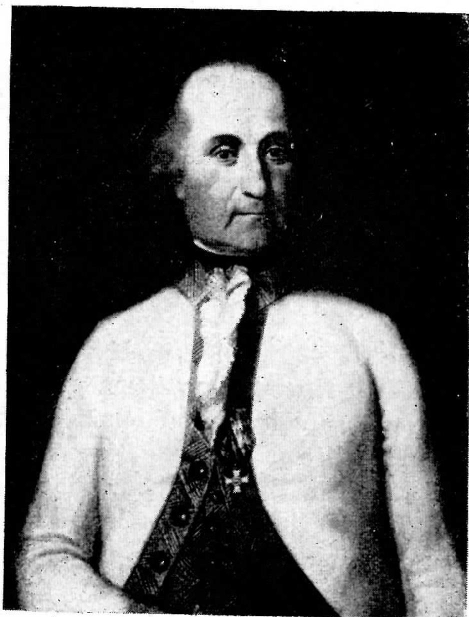
Priopćit ćemo rodoslovlje kurilovečke loze od vremena, kada su Jelačići dobili plemstvo.

Plemićki list i grbovnicu dobio je Ivan Jellachich 15. prosinca 1579. od austrijskog cara i ugarskog kralja Rudolfa u Pragu. S Ivanom dobili su plemstvo i četvero njegove braće.

Jedan od Ivanove braće imenom Petar, oženio je Katu Babonožić. Imali su tri sina, među ovima I v a n a, koji se oženio iz obitelji Guhašoci. Iz tog braka rodi se sin A n d r i j a. Ovaj oženi Suzanu Konde. Iz tog braka rodio se sin A n t u n, satnik u Petrinji. On oženi Baru Grošić-Grossi, kćerku posjednika u Kurilovcu Franje Grošića-Grossi i supruge

mu Judite rođene Lepossa. Njihov sin F r a n j o jest otac hrvatskog bana Josipa grofa Jelačića.

Od obitelji Grošić-Grossi pređe posjed Kurilovec na Jelačiće. Ova obitelj imala je taj posjed sve do prije nekoliko godina, kada ga Anka grofica Jelačić pokloni plemenitoj općini Turopoljskoj. Kurilovec se sastoji iz plemićke jednospratne kurije, s gospodarskim zgradama, te zemljištem u površini oko 53 jutra.

Franjo barun Jelačić. Slika snimljena s obiteljskog portrea, koji se nalazi u Arheološkom muzeju.

Franjo pl. Jelačić rodio se 1. svibnja 1740. u Petrinji. Nakon svršene vojne škole stupi 1. siječnja 1763. u službu prve banske regimente. 1772. postaje satnikom. Godine 1789. sudjelovao je u ratu sa Turskom. Godine 1792. postaje pukovnikom u Slunju, te primi zapovjedništvo novo ustrojene hrvatske streljačke čete. S tom četom pođe u rat protiv Francuza. Kao hrabar časnik svagdje se odlikovao. Naročito se istakne protiv francuskih generala Audinota i Massene. Nakon sklopljenog primirja godine 1800. postaje podmaršalom i divizionerom u Petrovaradinu, gdje mu se 1801. rodi sin Josip (kasniji hrvatski ban). U svojstvu divizionera bude 1803. premješten u Karlovac. Za viteštva na bojnom polju bude na 54. promociji 6. travnja 1799. odlikovan redom Marije Terezije. 8. srpnja 1808. dobije barunsko dostojanstvo. U nesretnom boju s Francuzima kod Ulma, gdje je austrijska vojska bila poražena, nepravedno baciše krivicu za poraz na generala Franju baruna Jelačića. Protiv njega se dapače vodila

istraga, te kao tobožnji krivac bude umirovljen. Jelačić se kao umirovljenik povuče u Kurilovec. Kada se konačno utvrdila Jelačićeva nekrivnja, bude reaktiviran. Odmah je krenuo na ratište, te je 1809. god. opsjedao Salzburg.

U listopadu 1809. podpisan je u Schönbrunnu tako zvani bečki mir između Austrije i Francuske. Tim mirom morala je Austrija caru Napoleonu I. odstupiti tako zvanu karlovačku Krajinu sve do Save. Ovaj dio Hrvatske podpao je pod kraljevinu Iliriju. Kada su za taj mir saznali

Cecilija barunica Jelačić sestra banova. Umrla 30. svibnja 1830 u 30 godini. Fotografija prama uljenom portreu koji se nalazi u Arheološkom Muzeju.

junački Krajišnici, počeli su se buniti, te su čak prijetili oružanim otporom protiv predaje oružja francuskoj vojsci. Austrijskom caru Franji I. bila je draga vjernost Krajišnika, ali je ipak trebalo da se Krajišnici primire, jer su se uvjeti mira morali ispuniti. Valjalo je naći čovjeka, kojeg će Krajišnici poslušati. Sada se bečki dvor opet sjeti Franje baruna Jelačića. Njemu bude ta teška dužnost povjerena. Car Franjo znao je da Krajišnici Jelačića poštuju i vole, pa će ga sigurno poslušati i oružje položiti. Barun Jelačić je teška srca gledao svoje Krajišnike, kako polažu oružje. On je carsku zapovijed izvršio, ali taj događaj, povrh već prijašnjih nepravda, povrijedi njegovo narušeno zdravlje i on 10. veljače 1810.

umre u Apatinu u Ugarskoj. Sahranjen je u tamošnjem samostanu. Njegov sin, hrvatski ban Josip grof Jelačić, želio je, da tijelo oca mu Franje bude preneseno u domovinu Hrvatsku i da bude sahranjeno u grobnici u Novim Dvorima. Ova se banova želja na žalost do danas nije ispunila. Tako jedan istaknuti član naše stare hrvatske porodice Jelačića počiva u tuđini, odakle su on i njegovi sinovi samo nepravdu primali.

Nakon smrti Franje baruna Jelačića, njegova supruga Ana (koju je oženio 1799.), kupi od Ernesta Annakera, vojnog komesara generaliteta karlovačko-varaždinskog, kuću u Zagrebu u Banskoj ulici broj 13 (današnja Freudenreichova ulica 3), za 25.000 for. O tom kupu sastavljen je ugovor 19. prosinca 1810. Ugovor je pročitan i odobren na sjednici gradskog zastupstva 21. prosinca 1810. Ernest Annaker kupio je tu istu kuću od Bartola pl. Patačića de Zajezda ugovorom od 10. veljače 1803. za 10.500 forinti. Ovaj kup odobren je na sjednici gradskog zastupstva 11. veljače 1803. (Gradski arhiv broj 17.-1803. i broj 2494-1810.).

U majčinoj kući sproveo je Josip barun Jelačić, kasniji hrvatski ban, kao poručnik, godinu 1824. i 1825., kada je bio teško živčano bolestan. Tu su ga požrtvovno njegovale majka i sestra Cecilija.

(Svršetak)

Prof. dr. Eugen Sladović: (Nastavak)

SREDNJI STALEŽ, NJEGOVO ZNAČENJE, KULTURNA I SOCIJALNA VAŽNOST SA STAJALIŠTA KOMUNALNE POLITIKE

Stalež pretstavlja duhovno jedinstvo ili duhovnu zajednicu, a aktivnim postaje preko svojih organizacija, koje se tečajem vremena iz njega kristaliziraju. Poznata je historička činjenica, da se najjačim i najvažnijim asocijacijama smatraju upravo one, kojima pripada klasni i staleški značaj. Strukovne radničke organizacije mogu se po svom biću shvatiti samo ako se presumira da pojedine strukovne organizacije (na pr. središnji savez kovinarskih radnika) uključuju u sebi sve elemente staleža prema zvanju i posjedu. Dok se ideja staleža prema zvanju oživotvoruje tako, da određeni radnički strukovni savez uključuje samo lica, koja su zaposlena u istoj privrednoj proizvodnji (na pr. u kovinarskoj branche), postaje elemenat posjeda aktivan u dva pravca, i to: a) negativno (jer pripadnici iste proizvodne grane i privrednog rada, koji spadaju među poduzetnike, ne mogu pripadati strukovnoj radničkoj organizaciji niti se ubrajaju među klasne drugove) i b) pozitivno (jer pripadnici iste klase, koji nijesu drugovi prema zvanju, sklapaju usprkos toga zajedničke i vrhovne organizacije).

Pored svih teoretskih razmatranja, činjenica je, da se je tečajem XIX. stoljeća izdvojila iz trećeg staleža radnička klasa i proglasila staležem, koji mora tek da se bori za svoje oslobođenje. U borbi, koja je nastala između radničke klase te kapitalističke klase i države, — koju je kapitalistička klasa uspjela staviti u svoju službu, — pokazalo se jasno, da radničko pitanje opstoji, da postaje sve akutnijim i da izaziva u modernom društvu nemir i nesigurnost. Ta borba dovela je do posebnog zakonodavstva u korist radnika, koje u cjelini pretstavlja pomenuto radno pravo.[131])

Ako se prispodobi ideja klase s predodžbama drugih socijalnih skupnosti i tvorba (primjerice s državom, crkvom), opaža se različna njihova organizacija. Kolikogod se nastoji organizacije po zvanju izgraditi na osnovi klase i tim društvenim skupinama dati klasnu svijest i klasni značaj, ne može se ipak priznati svojstvo klase ni tim skupinama ni njihovim savezima. Klasa kao cjelina nije organizirana, nego pretstavlja nepovezanu društvenu pojavu tako, da si ju ne možemo zamisliti kao »socijalno tijelo« poput države i crkve. Radi toga nije klasa jasno ograničena, a na njezinoj

[131]) Dr. Dragoljub Jovanović: Postanak i razvoj socijalne politike. (Arhiv za pravne i društvene nauke. Organ beogradskog pravnog fakulteta. XXI. god., drugo kolo. Knjiga XXIII (XL), broj 1.—2. Beograd, 1931, str. 32).

granici nalazi se neodređena prelazna zona. Pojedina lica mogu iz nje izaći ili u nju unići bez da se to opaža. Klasa po sebi nije načelno ni pravna kategorija, jer pravni poredak operira samo sa stalno određenim korporacijama i društvima, a izuzetak nalazi se u modernom zakonodavstvu jedino kod radničke klase, čiji je službeni reprezentant radnička komora. Tako se primjerice kod nas prema odredbi § 36. zakona od 28. II. 1922 o zaštiti radnika[132]) smatraju radničke komore »klasnim predstavništvom radnika i namještenika (mjesečara)«. Time je kod nas radništvo pravno priznato klasom, a radničke komore njegovim klasnim predstavništvom[133]).

3. Srednji stalež.

(a) Pored tih jasnije određenih i ocrtanih socijalnih skupina, koje se ubrajaju u stalež i klasu, razlikuje se i dalja socijalna tvorba, čiji se obrisi i granice gube u magli i ako se jezično označuje istim izrazom kao primjerice u njemačkom jeziku »Stand«, u francuskom jeziku »ordre«, a u engleskom jeziku »class«, i to tako, da se tim izrazima dodaje dodatak »srednji«: srednji stalež, der Mittelstand, moyen ordre, middle class i sl. Taj srednji stalež obuhvaća socijalnu skupinu, koja nema veze ni sa staležom ni s klasom u gore spomenutom smislu, a kao cjelina (tvorba) opstoji po mišljenjima mnogih teoretičara in ultima linea samo u predodžbi statističara, socijalnih teoretičara, socijalnih pedagoga i pravnika. Taj srednji stalež označivao se i označuje kao status mediocris, ili status medius.[134])

Pojam srednjeg staleža[135]) nije ni jedinstven ni točno određen (ograničen)[136]), a povezuje se s imovinskim prilikama i stanjem prihoda, odnosno s predodžbom o staleškoj časti,[137]) socijalnom položaju, općoj kulturnoj i tehničkoj izobrazbi, standardu (načinu) života[138]) i sl. Taj pojam prosuđuje se različito i prema osnovnom stajalištu pojedinih znanosti, koje se njime bave. Dovoljno je spomenuti da opstoje različita stajališta toga pojma u pravnoj znanosti, znanosti socijalne politike, porezno-pravnoj

[132]) Službene novine. Beograd. Broj 128—XXI od 14. VI. 1922.

[133]) Dr. Eugen Sladović: Oblici korporativne organizacije kod nas (Izdanje III. Hrvatskoga socijalnog tjedna. Zagreb. 1939, str. 202—246).

[134]) Deutsches Wörterbuch von Jack Grimm und Wilhelm Grimm. Sechster Band. Bearbeitet von Dr. Lorenz Heyne. Leipzig. 1885, str. 2410.

[135]) Mayers Lexikon. Siebente Auflage. Achter Band. Leipzig. 1928, str. 575.

[136]) Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte von R. Schröder und Eberhard Frh. v. Künnsberg. Siebente Auflage. Berlin-Leipzig. 1932, str. 481.

[137]) Dr. Wiese: Zur Psychologie und Ethik der Berufe und Stände (Recht und Wirtschaft, Berlin. Jahrgang III-1914, str. 162).

[138]) Schmoller: Was verstehen wir unter dem Mittelstand. Vortrag auf dem achten ev. soc. Kongress. 1897.

znanosti, sociologiji i znanosti statistike[139]). Sve ove znanosti upotrebljuju izraz »srednji stalež«, i nastoje ga odrediti, ali ne dolaze do istih rezultata, a u vulgarnom izražavanju miješa se srednji stalež s pojmom građanstva ili burgeoisie-je. Pojam srednjeg staleža ušao je međutim i u zakonodavstvo (ustave).

Usprkos pomenutih razlika upotrebljuju se danas često izrazi »stalež« i »klasa« za označenje i ograničenje srednjega socijalnog sloja, koji se za to i označuje kao »srednji stalež« ili »srednja klasa« (die Mittelklasse, der Mittelstand, middle class, medio cetto), koji je već Aristotel nazvao ὁ μέσος βίος. Ovako shvaćen srednji društveni sloj obuhvaća kao cjelina sve one stanovnike (individuume) određene države ili naroda, koji »daleko od dnevnih ekstrema« vode miran i spokojan uredno temperiran život, koji nije ni prevruć ni prehladan, ni previsok ni prenizak, ni prebogat ni presiromašan, a umjeren u požudama i nasladama, osjećajima, nazorima i težnjama. Taj srednji društveni sloj predstavlja radi tih svojih svojstava konzervativan dio naroda. No usprkos pokušaja, da se ovako općenito odredi pojam srednjeg staleža, vrlo je problematično pitanje, što se u našem današnjem društvenom i privrednom poretku razumijeva pod srednjim staležom i kako treba ove društvene klase razlikovati od drugih skupina prema zvanju[140]), jer današnji srednji stalež nije u sebi zaokružena ni zatvorena društvena klasa o kojoj bi se moglo kazati, da u svojim privatno-ekonomskim i privredno-političkim interesima osjeća i djeluje prema načelu solidarizma. Za to se u literaturi susreću nastojanja, koja teže za što potpunijim teoretskim određenjem toga pojma.

Wernicke[141]) definira pojam srednjeg staleža ovim riječima: »Der Mittelstand besteht aus denjenigen Volksangehörigen, die durch ihre Leistungen, ihre Bildung oder ihren Besitz oder ihre Selbständigkeit über die grosse Masse der arbeitenden Klassen hinausragen, ohne aber durch ein grosses Einkommen oder Kapital zu den kapital-oder besitzreichen Klassen zu gehören.« Prema Wernicke-u[142]) obuhvaća srednji stalež uglavnom više ili manje obrazovano građanstvo uključivši i činovnike i slobodna zvanja, a suprotstavlja se bogatim slojevima naroda s velikim prihodima na jednoj i manuelnom radništvu na drugoj strani. Prema tome shvaćanju

[139]) Dr. J. Rappaport: Stand und Klasse (Der Oesterreichische Volkswirt. Wien. Jahrgang XXVI-1934, Nr 17).

[140]) M. Biermer: Mittelstandsbewegung. (Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden. Zweiter Band. Herausgegeben von Dr. Ludwig Elster. Zweiter Band. Jena. 1911. str. 388).

[141]) Johannes Wernicke: Kapitalismus und Mittelstandspolitik. 2. Auflage. Jena. 1922. str. 1.

[142]) J. Wernicke: Mittelstandsbewegung. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von dr. Ludwig Elster, Dr. Adolf Weber und Dr. Friedrich Wieser. Vierte Auflage. Sechster Band. Jena. 1925, str. 594).

sastoji srednji stalež od onih pripadnika naroda, koji iskaču iznad širokih slojeva radnih klasa svojim činidbama, naobrazbom, imovini (posjedu), socijalnim položajem i čitavim načinom života, a ne spadaju u socijalnu skupinu lica s velikim prihodima (kapitalistička i veleposjednička klasa). Wernicke ispušta iz svoje definicije samostalnost u zvanju, i ako ova pretstavlja bez sumnje najvažniji kriterij za određenje pojma srednjeg staleža. In ultima linea može se naime pokret srednjeg staleža razumjeti samo sa stajališta održanja što većeg broja samostalnih privrednih i socijalnih egzistencija, što je naročito važno za državnu, narodnu i komunalnu zajednicu.

Prema shvaćanju prof. Baudhuin-a[143]): »... les classes moyennes sont un ensemble de citoyens vivant surtout de leur activité professionnelle, et ne se sentant en communauté de sentiment et d'intéret, ni avec la classe ouvriére, ni avec la haute bourgeoisie. Cette définition semble écarter les petits rentiers, mais nous considérons leurs revenus comme la prolongation de leurs ressources professionnelles.« Ova negativna definicija pokazuje, da u srednjoj društvenoj klasi ne opstoji homogenitet, a u tome je uključena poteškoća (odnosno nemogućnost) njezine jedinstvene organizacije, jer se sukobljuju različite društvene kategorije sa često protivnim revindikacijama.

Srednji stalež[144]) može se označiti kao društveni sloj, koji karakterizira srednji dohodak i stepen izobrazbe, koji općenito prelazi prosjek[145]). Tako shvaćen srednji stalež može se postirati između proletarijata s jedne strane i velikog kapitala i zemljišnog veleposjeda s druge strane pri čemu se ponovno ističe, da se radi raznovrsnog sastava ne može posve sigurno i bez prelaza odrediti granica između srednjeg staleža i pomenutih društvenih slojeva. Radi toga susreću se shvaćanja, koja srednji stalež prikazuju kao posve apstraktnu konstrukciju, koja nije nikad opstojala niti danas opstoji u kapitalističkom poretku kao objektivna činjenica, jer je s pojavom kapitalizma započeo proces diferenciranja. U dokaz toga stajališta spominju se poteškoće (nemogućnost) ispravne definicije pojma srednjeg staleža. Opstojeće definicije znatno se međusobno razlikuju, što je po tome shvaćanju razumljivo, jer se u sklop srednjeg staleža želi uključiti nehomogene mase, koje su međusobno različite, pa pošto nije moguće ustanoviti jedinstvene ekonomske značajke, upotrebljuju se ideološki elementi iz područja osjećaja, kulture i odgoja (izobrazbe). No u tome momentu gubi srednji stalež značaj ekonomske kategorije i postaje apstraktna

143) Prof. M. Ferdinand Baudhuin: Essai sur les classes moyennes. (Bulletin d'Information et de Documentation. Publication bimensuelle. Banque de Belgique. Services des Etudes Economiques, Bruxelles. VIII. année Vol. II, Nr 10, 25 XI. 1933, stra. 317).

144) Dr. J. Pierstorff: Der Mittelstand. (Handbuch der Politik. Band II. Berlin 1912-1913).

145) Mittelstand (Der grosse Brockhaus. Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden. Fünfzehnte Auflage. Zwölfter Band. Leipzig. 1932, str. 633).

konstrukcija.[146]) No usprkos takvog shvaćanja ne može se zanijekati činjenica, da opstoji problem srednjeg staleža, koji se znanstveno istražuje, jednako kao i pokret srednjeg staleža, koji nastupa u javnosti organiziran i neorganiziran iznoseći svoje zahtjeve, koji su socijalno-političke i privredne naravi[147]), a opravdavaju politiku srednjeg staleža.[148]) Izraz »socijalno« upotrebljuje se u različitim kombinacijama (kao na pr. socijalni osjećaj, socijalna demokracija, socijalni sloj naroda, socijalni porez i sl.), a u svakom pojedinom događaju pripisuje mu se neko posebno značenje. Tako se primjerice pod socijalnim slojevanjem ili socijalnom strukturom naroda razumijevaju: a) stalež, koji se faktično uvijek ne podudara sa zvanjem, jer se primjerice socijalnim slojevima mogu smatrati časnici, činovnici, trgovci, učenjaci i radnici i sl. pri čemu se slojevanje provodi prema socijalnim zajednicama, koje spajaju veći broj ljudi sa srodnim životnim nazorom i životnom sudbinom, b) razlike stupnja izobrazbe kao pr. visokoškolci-akademičari, lica s ispitom zrelosti srednje škole, pučkoškolska sprema i sl., c) razlike prema količini prihoda (kao primjerice bogataši, imućnici, bolje stojeći, slabije stojeći i siromašni ljudi), ili d) razlike prema privrednom položaju u zvanju (kao primjerice poljodjelci, namještenici, radnici, pripadnici slobodnih zvanja itd.). Sve ove društvene skupine uključuje u sebi socijalno slojevanje naroda, njegove klase i dr. Spomenuto je, da se u stručnoj literaturi susreću različiti odgovori na pitanje i broju društvenih klasa u ljudskom društvu, i da jedni teoretičari zastupaju dihotomiju, a drugi trihotomiju. Wiese[149]) smatra da dihotomija označuje samo jedno od mnogih mogućih pojednostavljenja socijalnog života, jer osim dviju osnovnih klasa (gornje i donje) opstoje kod modernih naroda mnogovrsni prelazi i slojevanja pa se radi toga između njih uvršćuje srednja klasa (Mittelklasse, Mittelschicht); za to on drži, da trihotomija bolje odgovara faktičnim prilikama.

Ako se uzme, da srednji stalež kao socijalna skupina nastaje tako,

146) V. Milenković: Fantaziranje o srednjem staležu. Postoji li srednji stalež? Germansko porijeklo srednjostaleške koncepcije. Počeci fantaziranja o srednjem staležu kod nas. (Narodno blagostanje. Nedjeljni časopis. Beograd. Godina VI, broj 39 od 22. IX. 1934, str. 611).

147) J. Lauri: Die schweizerische Mittelstandsbewegung. (Schweizer Art und Arbeit. Jahrbuch. Zürich. 1927). — Međunarodni kongres srednjeg staleža u Pragu (Zanatlija. Službeni organ zemaljskog saveza zanatlijskih udruženja i esnafa. Beograd. Godina XII, broj 17 i 20 ex 1932).

148) Dr. Emil Grunberg: Budućnost srednjeg staleža u današnjem društvu. (Ekonomsko-financijski život. Beograd. Godina VI, broj 65—66 za srpanj-kolovoz 1936, str. 213—218). — Srednji stalež. Društveni položaj srednjega društvenog staleža. (Odvjetnik. Organ advokatske komore u Zagrebu. Zagreb. Godina XI, broj 21—3 od 1. III. 1937, str. 49).

149) Leopold von Wiese: System der Allgemeinen Soziologie als Lehre von den sozialen Prozessen un den sozialen Gebilden der Menschen. (Beziehungslehre). Zweite Auflage. München-Leipzig. 1933, str. 587.

da se pripadnici određene socijalne zajednice (tvorbe) podijele prema prihodu, onda se takva dioba vrši prema opažanju u tri dijela ili sloja, i to u gornji (viši), srednji i donji (niži) sloj. S materijalnog stajališta predstavljaju ova tri sloja prema napomeni Rossbach-a: bogatstvo, blagostanje i siromaštvo. Sociološki predstavlja srednji stalež spojni elemenat između neposjedujućega podsloja i gospodujućeg nadsloja. Upravo za to predstavlja pitanje održanja i jačanja srednjeg staleža važnu zadaću suvremene socijalne reforme, odnosno socijalne i ekonomske politike države i samouprave. Ova akcija mora nužno obuhvatiti samostalne rukotvorne obrtnike, trgovce, poljodjelce, činovnike i slobodna zvanja. Upravo pomenuta samostalnost u zvanju dijeli pripadnike novoga srednjeg staleža od prijašnjega srednjeg staleža. Ali tu opet nastaju poteškoće teoretskog značaja, koje se odrazuju i u praktičnoj socijalnoj i ekonomskoj politici. Poznata je primjerice u Hrvatskoj akcija Saveza dužnika srednjeg staleža, koja je pokrenula pitanje zaštite »dužnika srednjeg staleža«. Na anketi, koja je u tu svrhu sazvana, prisustvovale su mnogobrojne staleške organizacije kao primjerice privredne komore, odvjetnička komora itd. Odvjetnička komora u Zagrebu[150]) istaknula je u svom pismeno izrađenom mišljenju, da u toj akciji pojam srednjeg staleža »nije potpuno točno određen«, i da bi zaštita t. zv. srednjeg staleža izazvala zahtjev t. zv. nižeg staleža za zaštitu dužnika iz njegovog kruga i zato predlaže individualnu zaštitu dužnika bez obzira na stalež. Dne 28. IV. 1940 održan je u Zagrebu zbor dužnika srednjeg staleža na kojemu se raspravljalo o njihovom teškom stanju, njihovim razlozima i načinima saniranja. Na tome zboru usvojen je nacrt za pravnu regulaciju te zaštite prema kojemu se u pojam srednjeg staleža uvršćuju sva fizička i pravna lica, koja nijesu seljaci-poljodjelci ni novčani zavodi. Ovako obuhvaćen pojam srednjeg staleža je s jedne strane proširen, a s druge strane sužen, jer isključuje seljake. Prema nabrajanju uvršćuje taj nacrt u »srednji stalež«: obrtnike, trgovce, gostioničare, manje industrijalce, kućevlasnike, zemljoposjednike, pripadnike različitih slobodnih zanimanja, javne i privatne namještenike itd., a označuje ga »brojnom i u socijalnom i privrednom smislu izvanredno važnom skupinom bez koje ne može nesmetano ni zdravo funkcijonirati privredni, društveni ni politički život«.[151]) Taj savez dužnika srednjeg staleža djeluje kod nas i drugdje na osnovi oblasno odobrenih pravila pa se prema tome praktično ne može negirati egzistencija takve socijalne tvorbe i ako opstoje pomenute poteškoće kod njezinog određenja.

[150]) Odvjetnik. Organ advokatske komore u Zagrebu. Zagreb. Godina XIV, broj 1 za siječanj 1940, str. 14.

[151]) Zbor dužnika srednjeg staleža banovine Hrvatske (Svojina. Glasilo Društva kućevlasnika i zemljoposjednika u Zagrebu, i saveza društva kućevlasnika i zemljoposjednika banovine Hrvatske. Zagreb. Godina XXI, broj 9 od 7. V. 1940, str. 67—69).

Prema napomeni Franca Žižeka[152]) (koji navodi obilnu literaturu, koja se tiče srednjeg staleža) srednji stalež zapravo treba da predstavlja opreku spram radnog staleža, a zaslužuje znanstvenu i praktičnu važnost. No pri rješavanju toga pitanja nastaju bitne poteškoće upravo iz toga, što srednji stalež nije jedinstvena (točno ograničena) društvena skupina. Znatne diferencijacije opstoje i kod radnika, ali ih sve ipak obuhvaća zajednička značajka najamnog rada (rada za plaću na nalog i u korist drugoga) što ih povezuje u jednu društvenu skupinu. Prema mišljenju Žižeka srednji stalež obuhvaća malene i srednje obrtnike, trgovce, seljaštvo, skupinu privatnih namještenika i javne činovnike. Kod toga naročito ističe Žižek, da na području statistike kao znanosti ne opstoje nikakvi specijalni problemi srednjeg staleža, a njezina zadaća ograničuje se na to, da po mogućnosti što točnije obuhvati količinu (broj) i sastav srednjeg staleža, pri čemu broj srednjeg staleža ovisi naravno o tome, kako se ta socijalna kategorija definira i ograničuje. U srednji stalež spadaju svakako velike tečevne grane (poljodjelstvo, obrt i sl.) pa je za to potrebno ustanoviti njihov udjel u njemu.

U današnjem (napose u demokratskom) društvu opstoje pored klasa i staleži. Staleži više ne uključuju u sebi pravno utvrđene razlike društvenog položaja i pravnog regime-a, niti osiguravaju svojim pripadnicima određene privilegije (dužnosti), ali su za to diferenciranje dovoljne razlike podrijetla, imovinskog stanja, odgoja i spreme, zvanja i stila života, shvaćanja socijalne i osobne etike, tehnike društvene borbe za opstanak, te položaja individuuma u društvenoj zajednici i čovjeka u svijetu. Obzirom na različite funkcije, koje vrše pojedini staleži, njihovu veću ili manju pristupačnost i distanciranost naprama drugim socijalnim skupinama, razvija se kod njih diferencirani ugled, važnost i posebna staležka svijest s osobitim shvaćanjem časti. No upravo radi toga ne može se uvrstiti u pojam staleža sve ono, što se danas takvim naziva pa se zbog toga ni srednji stalež ne može smatrati staležem u pravom smislu, jer uključuje u sebi dijelove staleža trgovaca, obrtnika i mnogih flotantnih elemenata današnjega kapitalističko-klasnih skupina.[153])

Pojam srednjeg staleža usko je povezan s neprekidnim oscilacijama, jer obuhvaća gornju i doljnu granicu, jer neprestano prima nove članove iz gornjega i dolnjeg staleža, a podjedno objema tim staležima odvaja svoje članove. Za to srednji stalež karakterizira fluktuacija, a svrsishodnost njegovog držanja prilagođuje se većinom svrsishodnosti varijacija i popu-

[152]) Franz Žižek: Grundriss der Statistik. Zweite neubearbeitete Auflage. München-Leipzig. 1923, str. 521—523).

[153]) Dr Mirko Kosić: Problemi savremene sociologije. (Ekonomski tečaj Kolarčevog narodnog univerziteta. Knjiga I). Beograd. 1934, str. 87.

štanja. Simmel[154]) označuje izrazom »kontinuitet« sociološku formu skupine, koju karakterizira širina i prevlast srednjeg staleža. Takav kontinuitet ne opstoji ni kod prave jednolične (nestepenovane) jednakosti individuuma kao ni kad bi opstojala skupina iz gornjega sloja i iz doljneg sloja, koji je od gornjega posve odijeljen. Srednji stalež donosi objema tim skupinama posve novi sociološki elemenat, tako da prema njima predstavlja nešto trećega, koje se naprama objema pomenutim skupinama odnosi u kvantitativnom smislu, a pri tome on sam ima svoju gornju i doljnju granicu kod koje se vrši neprestana izmjena s objema pomenutim skupinama. Ta fluktuacija uzrokuje brisanje granica i kontinuiranih prelaza. Kontinuitet socijalnog života ne nastaje po tome, što su individuumi postavljeni jedan nad drugim u pozicijama s makar kako malenim razmacima (jer bi to uzrokovalo diskontinuiranu strukturu), nego time, što pojedini individuumi cirkuliraju preko viših i nižih društvenih pozicija. U sudbini individuuma mora predležati mogućnost, da se susreću gornja i doljnja situacija, jer samo tako stvara se sociološka slika pravog posredovanja između gore i dolje, a to se vrši pomoću srednjeg staleža.

Seljačko pučanstvo, koje se u mnogim modernim državama ubraja u srednji stalež, a sebe smatra (prema fiziokratskom stajalištu) naročito važnom proizvodnom i državnotvornom društvenom klasom, ima također svoj srednji stalež, ali ovaj nema veze s obrtnim ni trgovačkim staležom, a s njima je često u opreci. Srednji stalež uključuje nadalje široki društveni sloj ljudi, koji nijesu obrtnici, a spadaju među državno i komunalno činovništvo. Ovo činovništvo spada pretežnim dijelom u srednji stalež, a njegovi privredni interesi povezuju ih u skupinu konzumenata, a to ih dovodi često u opreku s agrarnim, obrtničkim i trgovačkim srednjim staležom. No to je sve tek jedan dio novoga srednjeg staleža, čije su proširenje i emancipacija tako značajne za moderne kulturne države. Dalja velika skupina pripada velikoj industriji, veletrgovini, velikim transportnim poduzećima, koja pored liberalnih zvanja brani svoju socijalnu poziciju; društveni slojevi, koji su s tim velikim poduzećima u vezi, ne spadaju u skupinu privrednih poduzetnika, nego su o njima ovisni, ali su se u sve većoj mjeri udaljili od radništva u pravom smislu. Ovamo spadaju poslovođe, privatni činovnici, privatni namještenici i sl.

Kapitalističko društvo predstavljalo je sve jače opreke između neposjedničkoga plaćenog radništva (namješteništva) i kapitalističkog poduzetništva. Zbog toga nastojala je svrha društvene politike, da se po mogućnosti održi onaj konzervativni srednji društveni sloj, koji još nije bio uvučen uu vrtlog nemira i trzavica. Taj srednji društveni sloj ili srednji stalež bio je naime još sačuvao donekle svoju samostalnost i donekle sigurniju egzi-

[154]) Georg Simmel: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Zweite Auflage. München-Leipzig. 1922, str. 451. i sl.

stenciju, koju je izgubilo industrijalizirano (protetarizirano) radništvo, ali i onu pojačanu svijest o odgovornosti za djelanje, kojoj pripada ogromna važnost s etičkoga i privrednog stajališta. Ako se uvaže pomenuti momenti, koji se teoretski povezuju s pojmom staleža kao zasebne važne realne socijalne tvorbe, dolazi do zaključka, da ono, što se naziva srednjim staležom, ne predstavlja stalež u pravom smislu, jer uključuje u sebi pripadnike različitih staleža po zvanju, prihodu (posjedu) i socijalnom slojevanju.[155]) U tome leži razlog zašto se razlikuje prijašnji srednji stalež, koji je opstojao prije posljednjega svjetskog rata, od novoga srednjeg staleža, koji se susreće nakon posljednjeg svjetskog rata. Srednji stalež nije prema tome točno omeđen socijalni pojam, jer u njemu opstoje znatne razlike prema socijalnom slojevanju, stanju prihoda i društvenom položaju njegovih pripadnika u privrednom životu. No uza sve to opstoji kod srednjeg staleža jedinstvena duševna konstelacija, koja se izvandvojbeno manifestira u vanjskom nastupanju i djelovanju njegovih pripadnika. U tome pak leže ona svojstva, po kojima se srednji stalež naročito cijeni sa stajališta narodne i ljudske kulture, i na kojima se osnivaju one zasluge, koje je srednji stalež postigao u kulturnom razvitku naroda i čovječanstva. Srednji stalež nije za to stalež[156]) u pravom smislu, nego konglomerat različitih društvenih slojeva, koji se ne podudaraju ni po staležu, ni po zvanju, prihodu ni imovini (posjedu), premjerava se u pojedinim historičkim epohama prema ovoj ili onoj socijalnoj skupini. Tako je primjerice stari srednji stalež u XIX. stoljeću obuhvaćao rukotvorne obrtnike, samostalna lica u slobodnim zvanjima, trgovce i sl., a u XX. stoljeću činovnike, i namještenike.[157]) Trajna selekcija iz kruga slobodne privrede podržaje stalnu životnu struju koja izdiže sve sposobne (od malenog radnika do poduzetnika, od sitnog maloobrtnika do veletrgovca) i uklanja sve manje sposobne (od poduzetnika do stručnog radnika) rušeći pri tome sve klasne pregrade. To uzrokuje neprestano formiranje zdravoga srednjeg staleža. Dok se u posljednjim decenijima u srednji stalež većinom ubrajalo pomenuto građanstvo, činovništvo i obrtništvo (obrtnici, trgovci, industrijalci), pokazuje se sve jača tendencija, da se novi srednji stalež formira iz pripadnika svih zvanja, koji si na osnovi svojih činidaba izvojšte i osiguraju određeni životni standard.[158]) Ako se promotri sastav srednjeg staleža može se zapaziti, da

[155]) Dr Heinrich Walter: Das Ständewesen mit besonderer Berücksichtigung der Selbstverwaltung der Wirtschaft. Jena. 1932, str. 113.

[156]) Dr Walter Heinrich: Das Ständewesen mit besonderer Berücksichtigung der Selbstverwaltung. Jena. 1932, str. 114.

[157]) Joh. Werniecke: Kapitalismus und Mittelstandspolitik. 1932. — Tobias: Das Mittelstandsproblem der Nachkriegszeit und seine statistische Erfassung. 1930.

[158]) Dr Holtz Achim: Nationalsozialistische Arbeitspolitik. Notwendigkeit und Bedeutung der Arbeitspolitik für den Umbruch und die Lenkung der Volkswirtschaft und ihr praktischer Einsatz. Würzburg. 1938, str. 35.

je sve do sredine XIX. stoljeća bio prije svega karakteriziran s privrednom samostalnosti. Pri tome pripadali su u nj prije svega rukotvorni obrtnici, maleni trgovci i sitni privrednici kao i najveći dio seljaštva i slobodna zvanja. U srednji stalež ubrajalo se i veliku skupinu javnog činovništva, koja se izuzimala iz velike mase posloprimaca zbog svoga posebnoga radnog odnosa i ako joj nije pripadala značajka privredne samostalnosti, jer je njezina egzistencija bila uređena javno-pravnom normom činovničkog prava (plaća, mirovina). No pomenuta skupina srednjeg staleža iz sredine XIX. stoljeća označuje se danas često kao »stari srednji stalež«, jer je noviji privredni razvitak uzrokovao njegovo povećanje pridolaskom brojčano velikih socijalnih skupina, čiji radni odnos doduše odgovara u bitnosti odnosu radnika za plaću, ali pokazuje svoju izrazitu socijalnu i kulturnu osobitost po kojoj se jasno razlikuje od ostale mase plaćenog radništva. Ovamo spada u prvom redu velika skupina privatnih namještenika u industriji i trgovini, čiji je udio u skupnosti naroda u posljednjim decenijima neobično porasao. Taj društveni sloj označuje se kao »novi srednji stalež«.

Među kriterije za stari srednji stalež spada privredna samostalnost njegovih članova, i za to se u nj ubrajaju samostalni rukotvorni obrtnici, trgovci i industrijalci (obrtnički srednji stalež), koji ne primaju od nikoga plaću (nadnicu), nego sami privređuju u samostalnom zvanju svoju životnu egzistenciju. Novi srednji stalež sastoji od činovnika i namještenika, koji za svoj rad primaju plaću od države, općine ili privrednika, a čiji se način života i životni standard, prihoda i socijalnog položaja bitno ne razlikuje od pripadnika staroga srednjeg staleža.[159]) Novi srednji stalež nastao je kao rezultat modernoga privrednog razvitka, koji se pojavljuje u oblicima koncentracije privrednih sila u proizvodnji, prometu i trgovini činidaba, robe i novca, što je uzrokovalo povećanje broja vodećih namještenika i činovnika kao pomagača vlasnika-poduzetnika i moćnih privrednih asocijacija, odnosno kao nadzornika i upravitelja različitih grana proizvodnje, poslovanja i uprave poduzeća, koji rade u nesamostalnom radnom odnosu za plaću. Paralelno s povećanjem broja privatnih namještenika i činovnika u privredi i tehnici provodi se postepeno pretvaranje pravne države u socijalnu državu, koja se služi sve većim brojem različitih kvalificiranih državnih organa, koji su joj potrebni za oživotvorenje državnih svrha. Isti proces susreće se i kod komunalnih samoupravnih tijela. Obje ove skupine novoga srednjeg staleža neprestano se brojno povećavaju i s vremenom u nekim državama i državnim zajednicama nadmašuju stari srednji stalež. Slobodna zvanja (liječnici, odvjetnici, arhitekti i sl.) spadaju po svojoj samostalnosti u stari srednji stalež.

[159]) Heinr. Lübbering: Mittelstand (Staatslexikon. Im Auftrag der Görres-Gesellschaft. Herausgegeben von Herman Sacher. Fünfte Auflage. Dritter Band. Freiburg i. Br. 1929 str. 1366—1370).

Prema Sombart-u[160]) u čitavom europskom srednjem vijeku nijesu opstojale klase, nego samo staleži. Kad su se počeli formirati staleži, bile su već izbrisane apriorne razlike narodnosti, slobode i neslobode, a staleži razvili su se kao staleži po zvanju, i to svećenički stalež (stalež učiteljski), ratnički stalež (plemstvo) i obrtnički, prehrambeni stalež, koji se potonji većinom (i ako ne uvijek) identificirao s građanskim staležom (gdje se seljačko pučanstvo smatralo privjeskom plemstva). Taj prehrambeni stalež bio je treći stalež. U ranoj kapitalističkoj epohi nastale su (apstrahirajući od svećeničkog staleža) ove promjene: a) plemstvo gubi svoju prijašnju važnost kao ratnička kasta i postepeno pretvara se u građanstvo, b) treći stalež raspada se u dva dijela, i to gornju ili višu (bogatiju) ili doljnju, nižu (siromašniju) skupinu. Taj proces vrši se u talijanskim gradovima-državama tečajem srednjeg vijeka (odjeljenje između popolo grosso i popolo minuto), a u zapadnoj Europi počevši od XVI. stoljeća, c) nastaje nova socijalna skupina činovništva po zvanju, koja vladajućim slojevima daje drugojačiji izričaj. U modernom činovništvu vlada posve drugojačiji duh nego u starim staležima.

U privredno zaostalim europskim državama srednjeg vijeka razvio se tečajem vremena u našoj epohi novi vladajući stalež spajanjem staroga zemljoposjedničkog plemstva (koje se u bitnosti nije pretvorilo u građanstvo sve do XIX. stoljeća) i činovništva po zvanju. Doljnji široki sloj pučanstva sačinjavao je posve nediferencirani »narod«, u kojemu su bili bez razlike sjedinjeni seljaci, obrtnici i plaćeni radnici. Između ta dva društvena sloja utisnuo se ideološki orijćentirani srednji stalež, u koij je primjerice Goethe ubrojio: stanovnike malih gradova, činovnike s podčinovnicima, trgovce, tvorničare, nadalje žene i kćeri takvih obitelji, seosko svećenstvo. To je bio srednji stalež u kojem se prema Hegel-u spaja obrazovana inteligencija i pravna svijest naroda. Taj srednji stalež naziva se u Njemačkoj »der Mittelstand«, u Francuskoj (prema Voltaire-u) »moyen ordre«, u Engleskoj (prema Defoe-u) »middle class«, kojemu se pridružuje i industrijalno poduzetništvo. Prema historičkom razvitku spadao je srednji stalež zajedno s aristokracijom sve do sredine XIX. stoljeća u vodeći narodni sloj, koji se u bitnosti pokrivao s pojmom građanstva.[161]) No razvitak modernih velikokapitalističkih privrednih forma nije pogodovao starom srednjem staležu, jer su ga neprestano potiskivale između velepoduzetnika (velekapitalista) i proletarijata. Zato se opaža u industrijalnim državama s

[160]) Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. Zweiter Band: Das europäische Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus. Zweiter Halbband. München-Leipzig. 1928, str. 1095 i sl).

[161]) Dr Gottfried Salamon: Die politische Mentalität der französischen Burgeoisie. (Der internationale Kapitalismus und die Krise. Festschrift für Julius Wolf zum 20. April 1932. Herausgegeben vom Siegfried v. Kardorff und Gen. Stuttgart. 1932, str. 150).

razvijenim velekapitalizmom, da je srčika staroga srednjeg staleža (rukotvorni obrtnici, mali trgovci, mala industrija) postepeno iščezavala u određenim privrednim granama. No usprkos svega toga ostao je i stari srednji stalež sposoban za život ukoliko je pravodobno shvatio da se mora prilagoditi privrednom i tehničkom razvitku. K tome je pridošao pomenuti novi srednji stalež, koji je porasao u formi širokog sloja namještenika povodom sve veće koncentracije poduzeća i profinjenja proizvodnog procesa.

Moderno činovništvo predstavlja posebnu društvenu skupinu, jer se u njemu stječu sve značajke idealnog tipa (relativno trajanje i relativni kontinuitet, organizacija, koja bazira na razdiobi funkcija prema udovima, predodžba o skupini kod sviju udova, postanak tradicije i običaja kod dužeg trajanja i uzajamni odnosi prema drugim društvenim tvorbama).[162])

Zajednička crta staroga i srednjeg novog staleža odrazuje se u prosječno višem stepenu izobrazbe, u razmjerno većoj egzistencijonalnoj sigurnosti naprama proletarijatu i u srednjem prihodu, koji s jedne strane nije proletarski, a s druge strane ne omogućuje aglomeraciju većih imovina. No pored tih zajedničkih značajka opstoje među tim dvjema skupinama i znatne razlike. Privredna i sociološka važnost staroga srednjeg staleža sastoji prvenstveno u tome, što inkorporira društveni sloj, u kojemu razmjerno veliki broj fizičkih lica postizava privrednu samostalnost. Pri tome iskače naročito veliki broj obrtnika, koji statistički reprezentiraju znatan postotak samostalnog dijela naroda. No pored toga pripada starom srednjem staležu naročita politička i socijalna tendencija po kojoj otklanja svaki radikalizam (revolucije) i teži za održanjem opstojećega društvenog i državno-pravnog poretka tako, da se promjene provode polaganom evolucijom i ako se često zbog posebnih svojih interesa bori protiv određenih pojava kapitalističkog sistema (na pr. protiv velikih robnih kuća, velikih koncerna, filijalnog sistema i sl). Zbog toga smatra se opstojnost širokoga srednjeg staleža nužnom pretpostavkom za opstojnost i stabilitet države, naroda i privrede kao i za održanje i razvitak kulture.

Prema tome dijele se društveni slojevi, — od kojih sastoji sadanji srednji stalež, — u dvije klase, i to u samostalne i nesamostalne društvene jedinice.[163]) Samostalne egzistencije srednjeg staleža sastoje od samostalnih malih i srednjih obrtnika, trgovaca i industrijalaca, seljaka i slobodnih zvanja. Ove društvene kategorije obično se označuju kao »stari srednji stalež« izuzevši slobodna zvanja, jer obuhvaćaju narodne slojeve, koje se prema vulgarnom shvaćanju već odavno u njega ubrajaju. S druge strane

[162]) Leopold v. Wiese: Allgemeine Theorie der Gruppe (Jahrbuch der Soziologie. Eine internationale Sammlung. Dritter Band. Herausgegeben von Prof. Dr Gottfried Salomon. Karlsruhe. 1927, str. 5).

[163]) Johannes Wernicke: Mittelstandsbewegung. (Politisches Handwörterbuch. Unter redaktioneller Mitwirkung Kurt Jagows herausgegeben von Paul Herre. Zweiter Band. Leipzig. 1923, str. 145).

ubrajaju se u »novi srednji stalež« sva slobodna zvanja i sve nesamostalne egzistencije privatnih namještenika; ova skupina srednjeg staleža sastoji od članova obitelji, kojima se donedavno nije posvećivala posebna pažnja, a rekrutiraju se iz velikog broja privatnih namještenika,[164]) trgovačkih i tehničkih namještenika, zatim od državnih namještenika, crkvenih i komunalnih namještenika, pripadnika slobodnih zvanja i viših slojeva radnika.

Zanimljivo je da primjerice prof. Baudhuin[165]) uvršćuje za statističke svrhe u srednji stalež slijedeće skupine fizičkih lica, i to: 1. javne službenike i službenike, koji su s njima izjednačeni: a) državne činovnike, vojničke časnike, učitelje i svećenstvo, b) službenike pokrajina, gradskih i seoskih općina, narodne banke, štedionice, c) službenike željeznica i d) umirovljenike državne i samoupravne i udovice pomenutih službenika, 2. privatne službenike ili namještenika na području trgovine, financija i industrije, kao primjerice nadzornike, poslovođe i sl., 3. nezavisna zvanja: a) trgovce i vlasnike malih i srednjih poduzeća zajedno sa saradnicima iz kruga njihovih obitelji, b) ratare (zemljodjelce) i članove njihovih obitelji, c) slobodna zvanja: odvjetnike, liječnike, ljekarnike, tehničke ingenieure, javne bilježnike, arhitekte, profesore, zastupnike odvjetnika, agronome, mjenjače), i 4. različita druga lica kao primjerice manje rentiere, privatne umirovljenike, udovice tih lica i sl. Ovamo spadaju naročito i intelektualna zvanja, koja obuhvaćaju između ostaloga i učenjake, privredne savjetnike, nastavnike sviju vrsta i sl.

Problematika srednjeg staleža važna je naročito sa stajališta onih državnih ustava, koji o njemu sadrže posebne ustavne odredbe. Kod toga pridaje se posebna pažnja pitanju produktiviteta.

Produktivitetom staleža po zvanju iscrpivo se bavio Spann,[166]) koji naglašuje produktivitet sviju zvanja i djelatnosti, koje se susreću kod lica, koja se redovito ubrajaju u srednji stalež. Mnogi znameniti politički ekonomisti smatraju vrlo važnom zadaćom svog istraživanja pitanje o produktivitetu različitih redova i staleža po zvanju, jer od takve spoznaje ovisi odluka o unapređivanju produktivnog rada i suzbijanju neproduktivnog rada prema osnovnom načelu privredne politike. O tome su se razilazila mišljenja, a i u modernoj političkoj ekonomiji susreću se često oprečna stajališta. To pitanje ne smije se promatrati prema pogrješnom shvaćanju merkantilizma, koji je smatrao najproduktivnijom djelatnosti rad, koji proizvodi (stvara) novac kao primjerice vađenje plemenitih kovina, vanjska trgovina

[164]) Dr. R. van der Borght: Grundzüge der Sozialpolitik. Leipzig. 1904, str. 496—503.

[165]) Prof. M. Ferdinand Baudhuin: Essai sur les classes moyennes. (Bulletin d'Information et de Documentation. Publication bimensuelle. Banque de Belgique. Service des Etudes Economiques. Bruxelles. VIII. années, Vo. II. Nr 10. 25. XI. 1933, str. 320).

[166]) Dr Othmar Spann: Ueber die Produktivität der Berufsstände, insbesondere der Beamten (Jahrbuch der Gesellschaft oesterreichischer Volkswirte für das Jahr 1913 Wien. 1913, str. 147, i sl.).

i izvoz (u svrhu aktiviranja trgovačke bilance). Ova teorija jednostavno je uvažavala privatno-privredno stajalište sticanja novca, koje je prenosila na čitavu narodnu privredu. Fiziokrati strogo su razlikovali produktivan i neproduktivan rad, a produktivnim radom smatrali su praproizvodnju, dok su obrt, trgovinu i prometanje dobara promatrali samo kao transformatornu ili transportnu djelatnost, koja nije dobrima pridavala ništa novoga, jer stvaralačko-produktivna je samo djelatnost, koja stvara nove tvari, a to se može postići samo uz pomoć prirode. I danas susreću se shvaćanja, koja su slična fiziokratizmu i ako se protiv njega oduvijek opravdano iznosilo, da pored tjelesne praproizvodnje opstoji i duhovna (duševna) praproizvodnja koju pretstavljaju izumitelji, organizatori, poduzetnici, državnici, novinari, umjetnici, učenjaci i glazbenici, jer i svi ovi sačinjavaju važne motore privrednog stroja. Čitavu veliku skupinu nakladnika, tiskara i slagara, knjigoveža, proizvoditelja instrumenata i sličnih obrtnih zvanja pokreću autori duhovne praproizvodnje tako, da sve ove obrtnike i trgovce »izdržavaju« duševni radnici isto onako, kao što ih primjerice izdržaje poljodjelstvo i rudarstvo. I u političko-ekonomskom smislu važe riječi Schiller-a »Wen die Könige bau'n haben die Kärrner zu tun«. Nove elemente unesao je u to promatranje Adam Smith o formiranju zamjenbene vrijednosti i stvaranja bogatstva naroda prema kojemu je produktivna svaka djelatnost, koja povećaje zamjenbenu vrijednost dobara.

Dr. Antun Goglia:

VIOLINISTICA ZAGREBČANKA LUDMILA WEISER

Iz zagrebačke sredine poteklo je sredinom prošlog stoljeća više umjetnica, rođenih u Zagrebu, koje su u velikom svijetu ubrale mnogo lovorika i pronijele glas o nama Hrvatima.

Napominjem ove operne pjevačice:

Irma pl. Trputec-Tereé, (rođena 1839, a umrla u Badenu kod Beča 1907.);

Ema Vizjak-Nikolesku (rođena 1843., a umrla u New-Yorku 1913.), i

Marija Mallinger (rođena 1847., a umrla u Berlinu 1920.).

Ove tri umjetnice polazile su glazbenu školu društva prijatelja glazbe u Zagrebu (danas Hrvatski Glazbeni Zavod), a učile su pjevanje kod učitelja te škole Vatroslava Lichteneggera (1809—1885.).

U ovom prikazu kanim se osvrnuti na jednu virtuoskinju na violini, rođenu u Zagrebu, i to na Ludmilu Weiser.

Weiserova rodila se god. 1838. Već za rana pokazala je veliki talenat za glazbu, pa su njezini roditelji, ma da su bili slabo situirani, odlučili, da je posvete toj umjetnosti.

Polazila je glazbenu učionu društva prijatelja glazbe od god. 1856. do 1862. Kao glavni predmet učila je violinu kod učitelja Antuna Švarca (1823.—1891.), dočim je teoriju učila kod Lichteneggera.

Već kao učenica nastupa s velikim uspjehom na javnim učeničkim produkcijama spomenute škole. Tako na onoj dne 18. VII. 1860. svira sa Ivanom Milakovićem, kasnijim nastavnikom za glazbu na zagrebačkoj preparandiji, skladbu svog učitelja Fantaziju za dvije violine. Interesantno je, da je na toj produkciji svirao violinu i njezin suučenik Zagrepčanin Gjuro Eisenhuth, kasniji glazbenik i hrvatski skladatelj.

Na produkciji dne 27. VII. 1861. svira Weiserova Švarcovu skladbu »Mlada Hrvatica«, a na onoj dne 27. VII. 1862. solo od Beriota.*

Lidiûne Capelli, primadona Burlinove operne družbe, priredila je u hrvatskom kazalištu dne 21. VI. 1862 koncert, na kojem je ona pjevala više koloraturnih arija, a sa svojim ocem, koji je bio bas buffo, duet iz Rossinieve opere »Il Turco in Italia«.

Na ovoj priredbi sudjelovala je i Weiserova i izvela Varijacije od Artota.

Weiserova svršila je s odličnim uspjehom nauke u glazbenoj učioni. Ravnateljstvo glazbenog društva uvjereno je bilo o velikom talentu ove umjetnice, — pa pošto je ona bila siromašna, doznačilo joj je kroz tri godine stipendij od 120 for. u svrhu, da se dalje usavrši na konservatoriju u Beču. Osim toga uživala je za vrijeme nauka u Beču od državnog namjestništva (Staathalterei) stipendij od godišnjih 120 for.

U Beču učila je Weiserova kod znamenitog pedagoga Georga Helmesbergera (1800.—1873.).

U to vrijeme priredila je Weiserova u Zagrebu u »Dvorani«, dne 7. IX. 1863. samostalni koncert uz sudjelovanje domaćih glazbenika te izvela ove skladbe: Kreutzer: Koncert za violinu E-mol; Švarc: Slavenski glasi i Prume: Les arpeggios.

Zagrebački dnevnik »Agramer Zeitung« (1863. br. 199. i 204.) opširno referira o toj produkciji te o umjetnici kaže: »Ona je u svim tim komadima, koji su zbog svojih poteškoća, mjerilo za umjetničku sposob-

* Vidi: dr. Antun Goglia: »Hrvatski glazbeni zavod«, str. 27—31.

nost izvađača, dokazala svoju darovitost i tehničko savršenstvo. Umjetnici predstoji velika budućnost, što joj od srca želimo.«

Poslije ove priredbe koncertirala je Weiserova u Osijeku.

U to doba živio je u Karlovcu knjigotiskar i nakladnik Abel Lukšić (1826.—1901.). On je bio revan i za unapređivanje hrvatske knjige vrlo zaslužan. Izdavao je ilustrovani beletristički časopis »Glasonoša«. On je god. 1868. skupio hrvatske umjetnike, da s njima poduzme turneju po Rusiji. Tom društvu pridružila su se Weiserova i pjevačica Irma pl. Terputec-Teree. U Waršavi i Vilni bili su ti umjetnici lijepo primljeni, ali se već u Vilni raspalo društvo. Weiserova je bila primorana, da samostalno nastupa kao violinistkinja.

O neuspjehu te urneje priopćuje »Domoljub« (1868., str. 334.), da se to društvo već u Vilni razišlo, pa je Weiserova bila primorana davati koncerte na svoju ruku. Ona to prihvatikao »hrvatska umjetnica« i to s dobrim uspjehom. U Rigi dade tri koncerta i dobi na dar skupocjeni diadem od jedne ruske kneginje. Iz Rige ode u Livland te 18. V. dade koncert u Dorpatu u dvorani sveučilišta, koja joj bi besplatno ustupljena.

O svojim uspjesima pisala je kuće te dne 14. V. priopćuje svojoj majci, da će se opet vratiti u Rigu, gdje će dati 11. i 12. lipnja koncerte.

Koncem godine 1868. vratila se Weiserova u Zagreb.

Dne 6. XII. 1868. priredilo je hrv. pjev. društvo »Kolo« u kazalištu u Zagrebu sjajan koncert uz sudjelovanje više umjetnika i pjevačkog zbora i orkestra u namjeri, da se umnoži glavnica za gradnju društvene zgrade. Na tom koncertu sudjelovala je i Weiserova te svirala: Edmund Singer: Prelude pour le violon seul.

Iz anala tog društva vidi se, da je ta priredba s umjetničkog gledišta sjajno uspjela te da su za uspjeh koncerta zasluge stekli Petar Brani deklamacijom, Sofija Kösslerova pjevanjem i L. Weiserova kao znamenita guslačica*.

O tom koncertu referirao je »Dragoljub« (1868., str 799.): Weiserova je velikom vještinom i točnošću odgudila Singerov preludij te bila tri puta izazvana.

Weiserova je kasnije koncertirala po Francuskoj i Njemačkoj. U Njemačkoj upoznala se sa Reinholdom Gulneke, ravnateljem dioničke tvornice »Hohenkrug« u Stetinu, koji ju je g. 1877. oženio.

O daljnjem njezinom djelovanju kao i o godini njezine smrti nisam mogao pribaviti podatke.

* Vidi: Benjamin Zeininger: Jubilejski spis hrv. pjev. društva »Kolo« tečajem 30 godina (1862.—1892.), str. 66.

Piše: VIKTOR KUČINIĆ

(Nastavak)

Broj 144—174. Godine 1733.—1734.

MONSTRE-PROCES U TUROPOLJU

Ovo je zapravo nastavak Kuljankinoga procesa (Br. 143), koja je potvorila mnoge svoje znanice iz Turopolja. Ta velika parnica, koja se vodi u gradu Lukavcu, gdje zasjeda sud plemenite općine turopoljske — sastavljena je iz nekoliko procesa, koji se obdržavahu od 9. oktobra 1733. pa sve do 31. marta 1734. godine. Potvoreno je i optuženo 28 lica, što žena što muškaraca, dočim se tokom procesa doznaje, da su 3 žene bile već prije spaljene i to: Hagić Magdalena (Br. 157), Jelena Kos (Br. 165) i Barbara Funjak (Br. 166). Optužene žene i muškarci odaše za vrijeme preslušanja 24 druge žene, a kako je i Kuljanka potvorila 32 Turopoljke, to bi konačna statistika velikog turopoljskog procesa izgledala ovako:

25 optuženih Turopoljki
3 optužena Turopoljca
3 vještice spaljene prije procesa
1 vještica spaljena u Zagrebu (Kuljanka)
32 osobe potvorene u Zagrebu od Kuljanke
24 osobe potvorene tokom turopoljskoga procesa

ukupno: 88 lica.

Dokumente ovoga procesa, koji je završen uz velik broj žrtava objelodanio je Emilije Laszowski u »Spomenicima Turopolja« a komentar napisao je u »Vijesniku zemaljskog arkiva«.

Značajno je, da je u toj parnici optuženo a konačno i justificirano i nekoliko plemkinja i žena iz uglednih porodica: Katarina Brigljević, Mar-

gareta Pogledić i Dora Trumbetaš-Mudić a potvorene pak bijahu: Jelena Jurinac pl. Arbanas, gospođa Mihanović od Okić-grada, Marija pl. Kušević, Kata pl. Lacković, Mara Mlinarić i druge.

Prva žena, koja je uhićena u vezi s ovim procesom u Turopolju zvala se je Ana pl. Djurak s prišvarkom »Kranjica« a uz nju sačinjavahu prvu grupu optuženih: Kata Kos, Barbara Čumber, Barbara Krapac, Barbara Rudinović, Barbara Fumić, Barbara Vuković, Barbara Mihanović, Margareta Korenika, Katarina Brigljević, Dora Šipušić, Barbara Cigetić i Margareta Kosković (br. 144—156). Ovih 13 bijednica, među kojima je sedmero Barbara, optužnica teško tereti za crnu magiju i razna vještička i kriminalna djela; krive su, što su vukovi u turopoljskoj općini u zimi g. 1733. napadali ljude i klali stoku; one su čaranjem činile velike štete dapače ubijale su i ljude; one su prezirale Boga i vjeru, bile su vražnje ljubavnice i subotom su letile na vještičke plesove; pravile su tuču, oluju i mraz a ubijale su i malenu djecu. Naravno, da su se ove sirote branile kako su najbolje znale i svaljivale su krivnju jedna na drugu. Svjedoci opet govore pred sudom svega i svašta, samo da što više opterete svoje susjede i znanice. Tako na primjer svjedokinja Kata Frankovićka veli, da je k njoj došla optužena Vukovićka sasvim gola a u ruci joj veliki nož, kojim se je grozila govoreći: »Nu ja tebe hoću umoriti i moram te vragu dati!« Drugi ju je dan Vukovićka opet posjetila i zvala ju neka ide s njima (s vješticama) na coprnički sastanak, »da bu tam postala majerica«. I treći se dan pojavila Vukovićka, lijepo odjevena poput gospođe a sobom je donijela pečenoga psa i njoj je nudila govoreći: »Ječ, ovo je prasica, kaj sam nevolna (bolesna) ter sam si ju doma zaklala.« Još je jednoć Vukovićka došla do nje i sobom dovela 6 crnih konja i pozvala je neka zajaše na konje. Kad svjedokinja nije htjela, Vukovićka je konjima izdala zapovijed i oni su po rečenoj svjedokinji stali gaziti kopitama; od ove strašne smrti spasio ju je jedino zagovor, kog je učinila Blaženoj Djevici Mariji. Drugi svjedok iskazuje, da je njegov otac izlemao jednoga dana vješticu Anu-Kranjicu, iza čega mu je otac odmah teško obolio i umro. Ana ga je urekla! Sve optužene žene iz prve grupe velikog turopoljskog procesa osuđene su na smrt i to gušenjem a zatim spalivanjem.

U drugoj skupini turopoljskih vještica (Br. 158—164) nalažahu se: Margareta Pogledić, Barbara Cendreković, Jelena Jurinić, Margareta Kiseljak, Margareta Vučić, Dora Trumbetaš-Mudić i Nikola Davutović. Sasma razumljivo, da su i ove žene (osim Davutovića, koji je riješen), bile mučene a zatim pogubljene. U ovome procesu dolazi do zanimljivoga otkrića t. j. o »vještičkoj hijerarhiji«. Turopoljske coprnice izabrale su na svojim noćnim sastancima neku Kuševićku za vojvotkinju, pokojna Kuljanka (Br. 143) bila je vještička kapetanica, Matija Celić (Br. 167) vještički kapetan, a Nikola Davutović iz Lomnice (Br. 164) bio je vještički zastavnik; njihova je zastava bila crne boje. Gospođa Augustićka iz Čiča bijaše komandantica a zvali su je »oberštaricom svih sopernic vu horvackom orsagu«. No još veću čast od nje imala je gospođa Mihanovićka ispod Okića — ona je bila generalica! Vrag, s kojim su bile u ljubavnim odnošajima zvao se je »Matić«.

»Dvostruke gusle« kojima su kažnjavali zavađene žene, ako bi jedna drugu vrijeđala ili klevetala

Dva mjeseca iza ove parnice eto i treće grupe pred sudom u Lukavcugradu. Bili su to: Matija Celić, Margareta Klenovac, Barbara Vogiček, Ana Novak, Margareta Kalopanjka, Barbara Cvetković, Dora Narčić i Jelena Mikinka (Br. 167—174). Optužene su za slična djela kao i vještice iz prvih dviju procesa. Barbara Vogiček na preslušanju veli, da je 22 godine coprnica, a već prvi dan, kad je stupila u ceh — vrag ju je, koji je bio »lep i mlad i nosil je zelenu nemšku opravu i zeleni škriljak a zval se je Januš zapečatil na križanju pri Odri«. Krvnik je taj pečat pronašao na njezinoj desnoj nozi, izrezao ga i predao slavnome sudu kao »corpus delicti«. Ovaj vrag Januš, veli dalje Barbara

Vogiček, dolazio je k njoj, kad joj muža nije bilo kod kuće i s njome je živio a ona mu je davala rublje svoga muža, iz kojeg je on pravio tuču. Ana Novak pod torturom priznaje, da se je s vragom pozakonila, da mu je prisegla vjernost, da je Boga i svece popljuvala, da je tijelo Spasitelja na pričesti ispljuvala, da je marvu čarala i da je s vragom živila. Magdalena Kalopanjka otkriva sucima veliku tajnu: ona je ta moćna žena, koja je prošle godine uništila u Turopolju cijelu ljetinu. Ona je nagovorila vraga, da se pretvori u vuka i da seljacima razdere blago. Ona je dapače maloj djeci čupala srca, koja je pekla i jela. I ostale optužene iskazuju u tome smislu — te su konačno sve osuđene na smrt, osim Matije Celića i Barbare Cvetković, kojima se »nikakva krivica dokazati nije mogla«. Oboje su pušteni na slobodu, što je bila zaista rijetkost.

Konačno je i taj veliki turopoljski proces dovršen ali uz mnogo nedužnih žrtava, koje su — radi nevjerojatno glupih glava tadanjih jurista, bile žrtvovane — ne pravdi, već pravome vragu, koji je tada gospodario evropskim zemljama.

Broj 175. Godine 1738.

SOLDAT — COPRNJAK!

U ovom je procesu optužen N i k o l a M i l j a k o v i ć, vojnik-plaćenik, i to radi čaranja s posvećenom hostijom, od koje je komadićak kod njega i pronađen. Jer nije htio ništa da oda, to su priznanje od njega iznudili i to u dva navrata — ali uz pomoć strahovite torture:

I. Palce su mu stavili u željezne lisice, koje je krvnik tako dugo vijcima stiskao, dok mu nije ispod nokata štrcala krv.

II. Ruke mu vezivahu oštrim i tankim konopcem, dok se taj nije urezao u živo meso u kojem je načinio krvavu, pet milimetara duboku brazgotinu. Konopac su tada krvnik i njegov pomoćnik vukli po nastaloj krvavoj brazdi misleći da pile drva.

III. Noge mu metnuše u »španjolske čizme«, zapravo u dvije gvozdene ploče, koje je krvnik šarafio, a njegov pomoćnik tukao po njima maljem, dok nisu kosti pukle.

IV. Rukama je bio obješen na ljestve, a na noge mu pričvrstiše teške utege od 50 funta; tijelo su mu vukli spram zemlje a usto ga ispod pazuha pališe bakljom.

V. Gol bijaše privezan na »španjolskoga jarca« načičkanog željeznim šiljcima. Po tom su ga istrumentu vukli gore-dolje, dok mu gvozdeni šiljci nisu razderali živo meso.

Za vrijeme ove torture, koja Miljakoviću nije mnogo naškodila, kako veli sudbeni zapisnik — on je ipak priznao, da je kod njega nađeni komadić hostije njegovo vlasništvo: on je tu hostiju kupio u Rigi (Letonska) od

nekoga mornara. Nosio ju je sobom po svijetu i u mnogim ratovima, u kojima se kao vojnik borio, štitila ga je, da nije bio ranjen. S tim čarobnim amuletom bio je ne samo u Rigi već i uVaršavi, Revalu, Ženevi i Madridu. Usprkos dvodnevne torture nije se moglo od Miljakovića doznati, da li je on s tom hostijom i čarao. Kako je ova parnica završena, nije poznato. Ali vidimo, da su u XVIII. vijeku ljudi, koji bi uza se nosili praznovjerne amulete dolazili pred sud i bili teško kažnjavani. Danas to isto čine na tisuće i tisuće žena i muškaraca ali bez bojazni, da će radi toga biti podvrgnuti mučnoj torturi.

Broj 176—188. Godine 1740—1741.

JUSTIFIKACIJA MALENIH DJEVOJČICA

U vrijeme vještičkih progona Evropejci se već toliko povampiriše, da su i malenu djecu, naročito žensku između 5—13 godina dovađali u sudnicu i optuživali ih zbog vještičtva. Naročito se to dešavalo, ako je takovom djetetu bila majka pogubljena kao coprnica: tad je bilo više nego sigurno, da će prvom zgodom stići ista sudbina i svu njezinu žensku djecu, odraslu ili još malenu. A kako i ne, kad se vjerovalo, da su takva djeca začeta u bludu njihove matere i to s nikim drugim nego sa samim đavlom. U Njemačkoj, Francuskoj, Holandiji, Švedskoj i Švicarskoj bilo je na stotine i stotine procesa, gdje su djeca osuđivana ne samo na spaljivanje, već bijahu podvrgnuta i torturi, baš kao i odrasle žene. Jedan od najvećih dječjih procesa bio je u Švedskoj, kad je g. 1669. pred sud jednoga gradića dovedeno ništa manje nego 300 djevojčica i dječaka, od kojih bijaše njih 65 osuđeno i to: 15 djevojčica spališe na lomačama, a 50 ih je kažnjeno na periodično šibanje pred crkvenim vratima tokom cijele godine. Ostala djeca bijahu riješena. Ovoj osuđenoj djeci je dokazano, da su se družila s notornim vješticama i da su bila upućena u razne vještičke tajne.

Na nesreću ova strašna dječja vještička pošast nije mimoišla niti Hrvatsku. U K r i ž e v c i m a i m a l i s m o d j e č j e p r o c e s e ! Dokumenti koji nam govore o justifikaciji djece u Križevcima, tada još pukovnijskome gradu, pronađeni su u zemaljskome arkivu u Grazu, a objelodanio ih je u jednoj raspravi tiskanoj u Berlinu prof. univerze dr. F r i t z B y l o f f. Kako je ovo prvi, do danas poznati nam slučaj, da su u Hrvatskoj zbog vještičtva pogubljena i malena djeca, to ću u prijevodu citirati spomenutoga Byloffa i dokumente, koje on priopćuje u svojoj zanimljivoj raspravi. »Neki Ignatz Blatner (valjda vojni sudac) piše dne 27. veljače 1740. godine iz Križevaca vlastima u Graz o vještičkim progonima i veli, da je od zatvorenih križevačkih vještica j e d n o j (Br. 176)

prošle srijede odrubljena glava, a tijelo je zatim spaljeno; oči i jezik odsječene glave još su se dobre četvrt ure micale na mrtvoj glavi. Njenoj kćerci (Br. 177) petgodišnjoj djevojčici, za koju je sudbena istraga ustvrdila, da je također upućena u vještička umjeća — bile su po nalogu suda razrezane žile i na taj je način pogubljena. U križevačkoj tvrđavi da je zatvoreno još pet drugih vještica (Br. 178—182), koje su na raspravama potvorile 30 svojih drugarica, a i te će uskoro biti uhvaćene i suđene.« U drugom listu od 5. marta iste godine javlja Blatner u Graz

Coprnjakovi prsti stisnuti palčenicama

slijedeće: »Opet je u Križevcima zatvorena jedna vještica zajedno sa svojom malom kćerkom (Br. 187—184), a uhvaćene su u nedelju, kad su izlazile iz crkve.« O sudbini ove jadne majke i njezinoga čeda — Blatner više ništa ne javlja, no po svoj prilici, da su i one do živjele istu sudbinu kao i prije spomenuta majka i kći. Slijedeće godine 4. veljače obavješćuje isti Blatner predpostavljene vlasti u Grazu ovako: »Na 1. januara 1741. godine odrubljene su u predgrađu Križevaca dvijema vješticama glave,a tijela su im nakon toga spaljena. Jedna od ovih bila je 8, a druga 17 godina članica »vještičke kumpanije«. Druge dvije još se nalaze u zatvoru ali i one će doživjeti istu sudbinu.« (Br. 185—188). Iz ove rasprave dra Byloffa doznajemo, da su se i u Križevcima, gdje je uprava bila u rukama vojnih vlasti, vršili vještički progoni u masama, baš kao i u ostalim mjestima. No sasma je za nas novo otkriće justificiranje malene djece: to su za sada jedini kod nas poznati slučajevi.

Broj 189—192. Godine 1741.

TRAŽENJE »VRAŽJEGA PEČATA« KOD SAMOBORSKIH VJEŠTICA

Dne 13. aprila 1741. godine vođena je u Samoboru parnica protiv četiri vještice: Gramisze, Sinećke, Czuranke i Noršićke — koje su se navodno bavile coprničkim zanatom, imale su odnošaje s vragom, čarale su i kuhale čarobne napitke a pravile su i vještičku mast. Kod svih je pronađen »vražji pečat«. Vjerovalo se, da vrag svaku ženu, kad stupi u vještičku sektu zapečati t. j. pritisne nokat svoje lijeve ruke na bilo koje mjesto nagog joj tijela, a takav pečat ostavi za sobom vidljivi trag, koji se može odstraniti samo izrezivanjem. Ako je krvnik na tijelu optužene pronašao bud kakovu znamenku, prišt, bobuljicu, madež ili bradavicu — bio je to »vražji pečat«. I to je sad bio dovoljan dokaz, da neka žena bude proglašena vješticom. A koji muškarac ili žena nema na svome tijelu kakovu znamenku? Pečat se tražio dugačkom iglom (bio je to takozvani »pokus iglom«), koju je krvnik držao u ruci i kad bi spazio kakav madež, odmah ga je probo — ako iz njega nije curila krv, bila je dotična žena vještica. Ako se pak krv pokazala, bila je nedužna.

Ali lukavi krvnik, da ne izgubi žrtvu, uvijek je tako udesio, da krv ne bi curila iz probodene znamenke: nije on iglom ulazio previše duboko. Čim je takav pečat (Stigma diabolica) pronađen, krvnik ga je kliještima otkinuo i predao sudu kao dokazni znak. I samoborske su vještice na temelju vražjih pečata (kod jedne ih je pronađeno šest!) proglašene vješticama i malo zatim pogubljene.

Broj 193. Godine 1742.

KATA PERŠIN ODUZIMA ZAGREBAČKIM DOJKINJAMA MLIJEKO

Grička građanka Katarina Peršin optužena je radi čaranja i bajanja i što je pomoću crne magije činila ljudima velike štete, škodila je njihovom zdravlju i razne im bolesti nanašala. Nadalje je okrivljena, da se je družila s vragom i s njime provodila bludan život, da nije htjela ići u crkvu pa niti na velike blagdane, a jednu djevojčicu, malu Keleminicu, tako je opčinila, da je sirotica od toga umrla. Peršinovka je i gornjogradskim dojkinjama oduzimala mlijeko . . . a i mnoge druge gluposti ispričahu svjedoci pred sudom, tako da je gradski odvjetnik na temelju tog materijala tražio od suda, da se Peršinovka bezuvjetno spali.

Broj 194—204. Godine 1742.

U JEDNOME MJESECU SPALIŠE U BELCU JEDANAESTERO ŽENA

Petar Mihaljić, koji je bio od 1740—1749. godine župnik belske župe, zabilježio je u župnoj kronici, da su 1742. godine u njegovoj župi mučene

i spaljene slijedeće žene: Katarina Ratkaj, stara 45 godina, Helena Negovec, stara 40 godina, Barbara Biškup, stara 22 godine, Agata Pučko, stara 21 godinu, Ana Grudiček, stara 50 godina, Magdalena Mraz, stara 60 godina, Ana Kolarek, stara 40 godina, Katarina Kolar, stara 70 godina, Ana Jugovec, stara 55 godina, Ana Drvarić, stara 60 godina i Katarina Biškup, stara (?) godina. U toj župi bila je navedene godine velika nerodica, a usto je i tuča potukla usjeve. Unesrećeni seljaci u svom jadu i nevolji pripisivahu ove elementarne nesreće vještičkim zlodjelima. Pod pritiskom tog »javnog mnijenja« morao je uredovati i sud varaždinske županije, koji je poslao u belsku župu svoga suca i krvnika — da pohvataju i osude krivce, koji su po nalogu đavla uništili seljacima njihov prihod. I tako je jedanaestero žena u dobi između 21. i 70. godine izgubilo glavu zbog glupog praznovjerja.

Broj 205—206. Godine 1741—1743.

PIJANA PLEMKINJA JELAČIĆKA I COPRNICE S KRVAVOGA MOSTA

Parnica na Kaptolu, koje je početak u sudbenom protokolu zapisan ovim riječima: »Anno 1741. die 4-ta mensis juli in domo praetorica in arca

»Klade« za delikvente iz »boljih krugova«

capitulari inter muros et moenia ejusdem venerabilis capituli pred menum zdola podpisanim sudcem varmegje zagrebačke vučinjena je inquisitia suproti Bari Mihanovich, ženi Ferencza Piszka kerznara i purgera kaptolomskoga, pred španom gospode kaptoloma Andrašem Jelenčichem

i vnožinum purgarmi, tulikajše kaptolomskemi, kamo bila je pozvana zgore imenuvana Bara, žena Ferencza Piszka zbog nekoje coprije.«

Baricu Mihanović-Pisk prijavila je sudu »goszpa Catherina, gospona Jellachicha Boltisara hižna tovarušica«, da je nju i neku Maricu Karlovčić vidila na Krvavome Mostu u krugu velike množine drugih vještica poslije »Zdrave Marije«, kako su plesale i nju u svoje kolo pozivale. Ali na čitavom Kaptolu nije se našao ni jedan »purgar iliti purgarica« koji bi svjedočili protiv Mihanovićke i Karlovčićke. Nakon bezuspješne istrage bude Jelačićka ponovno preslušana, ali za čudo! — ona ovoga puta sve opozivlje, čime je prije potvorila gore spomenute i veli, da je dotične večeri, kada je prolazila Krvavim Mostom bila potpuno pijana i da joj se samo pričinilo, da vidi veliku skupinu vještica. Premda je ova izjava pijane Jelačićke ušla u zapisnik i premda se na Kaptolu nije našao niti jedan svjedok, koji bi govorio protiv Bare Mihanović i Marice Karlovčić, one su svejedno ostale u zatvoru do početka 1743. godine. To doznajemo iz vještičkih parnica vođenih protiv Ptičkovice i Barice Cindek. Što više, Mihanovićka konačno pod strašnom torturom priznaje, da je zbilja prava vještica, da se odrekla vjere i crkve, a usto odaje i dvije svoje drugarice-vještice (Br. 212 i 213), kako ćemo to čitati u poglavlju o Barici Cindek. Obje su nesretnice konačno spaljene i to koncem februara 1743. g.

Broj 207—211. Godine 1743.

ZAGREPČANKA JELICA PTIČEK MUČENA JE NEPREKIDNO PETNAEST SATI

Četiri Gričanke teško su optužene: Duganka, Ptičkovica, Miherička i Dedovka, a tokom procesa ispoljuje se, da se u gričkoj tamnici nalazi već dulje vremena i njihova drugarica Mara Bunčekovica. Sve su ove jadnice spaljene radi slijedećih fantastičnih dogodovština: I. »Na same trojačke svetke leta prešetnoga su bile v lesu (u šumi) i to rano pred zorjoj, i z njimi je bil i vrag peklenski vu svetloj oprave horvackoga kroja opravlen, a koga one zvale jesu gosponom.« Zatim su ove vještice dozvale k sebi Janicu mljekaricu govoreći joj, »naj ide ž njimi, da buju skup froštukljali.« Jana im je odgovorila: »Najte kume! — ar bi moj muž zato zezvedel.« II. Jednu noć oko devete ure »išle su v les na večerju i onde su našle spomenutoga gospona vraga »Zylnjaka« ze šestimi černemi kojni i z hintovom (kočijom). Sele su na hitnov i Mihericka i Ptičkovica i Duganka i Dedovka a vrag peklenski ih je peljal galgam kak se vu Verhovcze ide na kriseptje, kade je pripravljeno bilo jesti i piti: črljenoga nekakva mesa i vina.« III. Jedna od optuženih veli, »da je pred tremi okolo meseci jednu noć vu nje muža opravi i spodobi došel k njoj

vrag peklenski, kojega gda bi opitala — gdo je? rekel je, da je nje japa, kak navadu imala je svog muža zvati i onak, da je ž njum onda živel jednu dobru vuru a bil je merzli i potom je spoznala, da to ni nje muž neg vrag peklenski.«

Helenu Ptičkovicu mučili su neprekidno od 9 sati u jutro do pola noći, dakle punih 15 sati! Zato vrijeme između ostaloga priznala je i ovo: »Prešasno leto o Trojakih vrag je peklenski nočno vreme z njum živel i da je onda pečat njoj postavil i to kada je z njum živel i svoj barat z njum imel.« Ova Ptičkovica pod torturom odaje veoma velik broj svojih drugarica, navodnih vještica: njih 45. Ptičkovica je strašne muke prepatila i od bola nije više znala što govori. Oko 11 sati u noći odaje konačno i svoje »pajdašice« iz ceha: Baricu Cindek (Br. 212), koja da je bila njihova kapetanica i Baricu Pisk Mihanović (Br. 205) u to vrijeme već zatvorenu. Na pitanje suca, zašto ih nije prije odala, odgovara: »da njoj vrag ni dal do tretje vure povedati, ar kada su ju svetum vodom činili škropiti, tek onda vrag od nje je kakti jedna muha skočil doli k zidu, i kada je oči otperla, onda vrag došel k njoj vu spodobi jednoga mačka i smirum ju vu nogu drukal, da naj nikaj ne poveda.« Zapisnik zaključuje: »Kakti vre pol noći bilo je, niti nikaj od nje ni bilo moguće spitati, zato o rečene dvanajste vure z muke čis gungava (polomljena) pušćena je.«

I Jelena Miherić nije mnogo bolje prošla: »I nju je vrag peklenski prešasno leto v jesen vozil v nočno vreme na Medvednico, gdi su bile već druge babe i gdi je vrag delal iz zemle i pepela tuču; pepel su namakale vu vodu i onda se vihor podignul i onda su vu vihor tuču spustile, koje je moglo biti okolo jeden bedenj.« Dalje iskazuje ista, »da je lajnsko leto o Trojake došel k njoj vrag peklenski na postelju i onde ž njum nečisto pregrešil, i da je njoj dal rajnčku jednu; i na Tominje je opet vrag k njoj došel, kad naime nje muža doma bilo ni i tu vu spodobe nje muža i onde je s njim živela i takaj joj je dal jednu rajnčku, i ovde kak je vu vuze, da je s njim par put živela.« Bit će, da je taj »vrag peklenski«, koji je k njoj dolazio u zatvor bio kakav moćnik od magistrata, koga je jadnica u onoj bojazni i smetenosti zbilja smatrala vragom, tim više, kad se taj vještički ljubavnik i sam predstavio pod tim imenom.

Ovaj proces jedan je od zadnjih velikih zagrebačkih procesa s ogromnim brojem potvorenih žena, koje su već 2—3 dana iza toga bile uhvaćene. Običaj je bio, a i zakon je nalagao, da se svakoj osumnjičenoj ženi 14 dana prije uhićenja dostavi u kuću pismeni poziv, a tek dva tjedna nakon toga dođoše grabanti, da osumnjičenu odvedu. Ali za vrijeme masovnih progona nije se ovo staro zakonsko pravo poštivalo, već bi se panduri — čim je koja žena u sudnici bila potvorena — smjesta otputili do nje, odvukli je u zatvor, a slijedećeg dana bila je već podvrgnuta mučenju.

(Nastavak slijedi.)

Dr. Bučar Franjo:

SRPSKI DESPOT JURAJ BRANKOVIĆ U ZAGREBU

POSJETIO SVOJU KĆER KATARINU UDATU ZA GROFA CELJSKOGA

Godine 1439. posjetio je srpski despot Juraj Branković Zagreb gdje se je nalazila njegova kći Katarina, koja je bila udata za Ulrika II. grofa Celjskoga rođaka kralja Sigismunda te bana Hrvatske, koji je bio sin Fridrika II. grofa Celjskoga te njegove žene Jelisave kćeri kneza Stjepana Frankopana od Krka i Modruša ubijene g. 1422. Grof Ulrik II. bio je posljednji od muške loze grofova Celjskih, koji je ubijen od Madžara u Beogradu dne 11. XI. 1456. Dva njihova sina su rano pomrla a jedinica kći Jelisava bila je udata za grofa Matiju Hunyadija te je umrla g. 1455. Druga žena Ulrika II. bila je toliko spominjana Veronika pl. Teschenitz ili Deschnitz od koje postoji legenda da je bila Desinićka iz Hrvatskog Zagorja, koja je bila utopljena u kupelji dne 18. X. 1427.

Poslije smrti svoga supruga Ulrika prodala je njegova žena Katarina Brankovićeva sve svoje posjede Ivanu Vitovcu knezu od Zagorja te banu kraljevine Slavonije, te braći Sigismundu i Baltazaru de Weyspriach nakraljevine Slavonije...

Brankovič Juraj bio je despot srpski od 1427.—1456. te je bio unuk kneza Lazara. Na Dunavu je sagradio veliki i tvrdi grad Smederevo. Nje-

*) Tkalčić Ivan, Povjesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada Zagreba 1894. sv. II. str. 279 od 8. V. 1461.

gova prva kći Mara postala je žena sultana Murata I. (1435.) a druga Katarina žena Ulricha Celjskoga. Prije Katarine bila je hrvatskom banicom druga srpska kneginja, sestra njezine bake a četvrta kći kneza Lazara, koja je bila udata za Nikolu Gorjanskog najprije mačvanskog a poslije hrvatskog bana.

Kada je došao u Zagreb u posjete svojoj kćeri Katarini despot Juraj vodio je sobom veliku pratnju i bogatu prtljagu.**) Na konjima su bile natovarene mnogobrojne torbe, sanduci i bisage pune dragocjenosti a i novaca, što je despot trebao za putovanje i donio darove. Kada je pratnja despotova bila već na teritoriju Zagreba, prikrade se neki Luka sin Matije iz predgrađa Černomerec, prosječe jedne despotove bisage u kojima se je nalazio novac te pobere novac. Međutim su zločinca uhvatili despotovi ljudi te su ga odmah predali gradskom sudu da mu sudi. Po statutu grada Zagreba imala se je tatu za običnu krađu odsjeći ruka. Pošto je međutim tom krađom bio oštećen jedan vladar i to otac »presvjetle princese i gospođe Katarine Božjom milosti Celja, Ortenburga, Zagorja, itd. kneginje i kraljevine Slavonije banice«, bila su za tata Luku već određena vješala. O osudi, koju je gradski sudac izrekao u stvari ove krađe izričito stoji napisano, da Luka za ovu krađu po gradskim zakonima i običajima imade biti obješen. Međutim se je za tata zauzeo sam despot kada je zato dočuo, te je zatražio osobno da optuženika sud riješi svake krivice i kazne te njezinih posljedica, te da ga se odmah pusti na slobodu. Despot Branković nalazio se je tada u teškoj situaciji. Upravo su prošla četiri mjeseca od pada Smedereva, koje je sultan Murat zauzeo, te je bio tada despot vladar bez zemlje. On je pobjegao pred svojim zetom Muratom II. turskim sultanom, kojemu je četiri godine prije pada Smedereva dao svoju kćer Maru za ženu. Sada se je stavio pod okrilje drugog svog zeta Ulrika Celjskoga u kojega je htio tražiti pomoći radi ponovnog osvajanja svoje despotovine od Turaka. Njegova dva sina bila su taoci u Jedrenu a kći je živjela daleko od svoga muža u Brusi. Poradi rata nije dobivao ni od koga vijesti, pa je mogao nagađati da i nisu više na životu.

Te sve teške osobne prilike su ga ganule da se je zauzeo za nesretnog na smrt osuđenog Luku te mu je isprosio život. Tim više što ga tat nije opljačkao te mu je njegovo blago bilo povraćeno. A trebao je novaca da prikupi vojsku protiv turske najezde. Tekar četiri godine iza tog događaja pošlo je despotu Jurju Brankoviću za rukom da natrag osvoji Srbiju g. 1433.

Sigurno nije Branković ovaj puta bio prvi put u Zagrebu i na Medvedgradu gdje je njegova kći Katarina živjela još dvadeset godina, a on umro tekar 24. XII. 1456. u dubokoj starosti.

**) Vreme, 13. II. 1938.

DRUŠTVENE VIJESTI

Sjednica Upravnog odbora održana je dne 19. studena t. g. te su na istoj primljeni slijedeći novi članovi i to:

Gđa Čokelj Margita privatnica, Jekešić Slavko činovnik, Kravarić Franjo, postolarski obrtnik, Kernic Ančica članica Hrvatskog narodnog kazališta, Marković Zora, asistentica liječnika, Pavlić Štefanija kućevlasnica, Prebeg dr. Zlatko odvjetnik, Reich Mijo kovački obrtnik, Tržec Stjepan trgovac kao redoviti.

Kao podupirajući primljeni su:

Bašić Marija činovnica Banske Vlasti, Bakmaš Nevenka krojačka obrtnica, Haligonja Zdenka gradska učiteljica, Kamnatnik Terezija činovnica i Pribanić Blaženka činovnica Banske Vlasti.

Osim toga stvoreni su još neki drugi zaključci, naročito u stvari prijedloga za gradnju Gradskog muzeja i uspostave javnih električnih ura, a isto tako prihvaćeni su i još neki drugi prijedlozi, koji su u provedbi.

KOMEMORACIJA SILVIJA STRAHIMIRA KRANJČEVIĆA

Na sastanku održanom u utorak dne 29 listopada t. g. kao na dan 32-obljetnice smrti hrvatskog pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića, priredilo je naše društvo komemoraciju, koja je vanredno dobro uspjela. O istoj su svi zagrebački dnevnici donijeli povoljan prikaz, a među inim i »Jutarnji list« u broju od 31. X. t. g. zabilježio je slijedeće:

»Jučer je Društvo Zagrebčana održalo sastanak na kome je predavao g. dr. Ivan Esih o ličnosti hrvatskog pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića. Predavač je u početku istakao veze Kranjčevića sa Zagrebom, analizirao njegovu pjesmu »Sljemenu«, spomenuo sudove zagrebačkih kritika o njemu, izdanja njegovih djela u Zagrebu (»Minerva«, Matica Hrvatska, »Hrvatska Revija«, »Društvo hrvatskih književnika« itd.), nadalje je analizirao socijalnost njegove poezije, njegovu hrvatsku i opće ljudsku tematiku, njegov pesimizam i rezignaciju, kršćansku ideju o njegovom nazoru o svijetu i životu, prema Livadićevoj podjeli: »Za narod za čovjeka«, »Pred vizijama« i »Pjesnička proza«. Prikazao je na temelju Kranjčevićevih najznačajnijih pjesama, njegov duhovni i umjetnički profil i osvrnuo se na odjek njegovih djela u hrvatskoj javnosti. Govornik je zaključio svoja razlaganja time, da je Kranjčevićeva umjetnička riječ izrasla iz naše domaće hrvatske grude i razgranila se u divno stablo, koje je duh hrvatske duhovne vrijednosti razaslao u duhovne prostore velikog čovječanstva. Riječi predavača proizvele su na prisutne duboki dojam. Iza toga recitirala je članica hrvatskog narodnog kazališta gdja Ančica Kernic, četiri Kranjčevićeve pjesme, te je bila nagrađena pljeskom i cvijećem. Konačno je gdjica Dragica Koritić na veliko zadovoljstvo prisutnih otpjevala »Rob« od Hatzea i »Kob« od Stahuljaka uz pratnju gđice Adrijene Krauth«.

PREDAVANJE g. EMILIJA LASZOWSKOGA

Na redovitom sastanku dne 5. studenog t. g. održao je naš član g. Emilije Laszowsky, ravnatelj zemaljskog arhiva u miru predavanje o temi: »Rudarstvo u Zagrebačkoj gori«. Među inim zagrebačkim dnevnicima, koji su o tomu predavanju donesli izvještaje, »Večer« u broju od 6. XI. t. g. javila je slijedeće:

»Sinoć je pred punom dvoranom u Društvu Zagrebčana održao g. Emilije Laszowsky predavanje o starom rudarstvu u našoj Zagrebačkoj gori, a predavanju je prisustvovao od strane Banske Vlasti, odjel za rudarstvo, odjelni predstojnik ing. Bjelančić sa svojim činovništvom. Predavač je ocrtao u kratkim riječima eksploatiranje rudarskog blaga u Zagrebačkoj gori »Medvednici« u XVI i XVII vijeku, kod čega se je opširno osvrnuo na kopanje zlatnih i srebrnih, kao i željeznih rudača, po vijećnicima starodrevnog Griča, poduzetniku Crnoberskom i gornjogradskom alkemičaru Gašpariniju. Ova su dvojica u eksploataciji zlatnih i inih rudnika na »Medvednici« zaradili ogroman imetak naročito u zlatu, tako da je isti bio povodom kasnijoj pučkoj revoluciji na starom Griču.

Predavaču je priređeno veliko odobravanje. Poslije njega nastupio je prof. Kasović Cvijić, te je na harmonici — da sve bude u gorskom stilu odsvirao nekoliko točaka iz obradbe hrvatskih narodnih motiva, pa je i njemu priređen aplaus«.

MARTINSKA ZABAVA

Da ostanemo vjerni tradiciji, priredili smo ove godine našu Martinsku zabavu, ali smo ju spojili sa utorašnjim sastankom

dne 12. studena t. g. Zabava je u svakom pogledu lijepo uspjela, pa je i u našim zagrebačkim dnevnicima taj uspjeh zabilježen. Među inim i »Zagrebački list« u broju od 19. XI. t. g. javio je slijedeće:

»Društvo Zagrebčana« proslavilo je sinoć ovogodišnje Martinje u dupkom punim prostorijama, koje su se i ovom prilikom pokazale pretijesne tako da su se mnogi morali vraćati. Program je bio biran, pa je to i najviše privuklo društvene članove, koje su već često puta društvene priredbe privukle i pokazale se jednom društvenom potrebom. Krštenje mošta obavio je na vrlo zanimiv i svečan način operni pjevač g. Nikola Bogdan, koji je poslije toga otpjevao od Prejca »Peharček moj« i »V plavem ternaci« uz odličnu pratnju gđice Nade Gollner, te izazvao veliko odobravanje. Gđa Silva Körbler-Štefan otpjevala je od Širole (tekst Arnolda) »S tija strmom se spušta stazom« i »Jutro je hladno«, »Jesen je«, te od Taclika — Domjanićev »Kaj« uz pratnju profesora Krautha, tako precizno i lijepo, da je bila nagrađena aplauzom i cvijećem. Veliko odobravanje isto tako izazvao je i Marijan Đuranec u tri točke i to Prejac »Vječni ženik«, Gotovac: Arija iz opere »Ero s onog svijeta« i Klaić: »Ti dušo moraš moja biti« isto tako uz pratnju g. prof. Krautha. I mala Lelica Šestak uz pratnju gđe Kostelić nastupila je u tri točke, pa je i ona razdragala prisutne. Kao zadnji izvan programa nastupio je i to po prvi put pred zagrebačkim općinstvom bogodani tenor g. Ante Šoljanić, sada učenik gđe prof. Kostrenčić i g. Sollaria u tri točke i to Zajc, »Utjeha«, arija vojvode iz opere »Rigoletto« (talijanski) i prva arija iz opere »Tosca« uz pratnju g. prof. Krautha. I glas i tehnika i sigurnost, sve to kod tog mladog našeg čovjeka, koji je istom prije dvije godine zamijenio svoj težački posao u svojem rodnom mjestu na Visu sa muzičkim studijem u Zagrebu, na trošak tamošnjih rodoljuba, sve to upućuje na to, da će i on poput mnogih svojih zemljaka polučiti velike uspjehe u svijetu. Pošto je nastupio nenadano, to je bila mala senzacija i proricanje dobre budućnosti, pa dao Bog, da se to ispuni.

KOMEMORACIJA PJESNIKA-ILIRCA IVANA VITEZA TRNSKOG

Pošto se ove godine navršilo 30 godina, da je dne 30. VI. 1910 umro posljednji ilirski pjesnik Ivan Vitez Trnski, priredili smo u čast njegovoj uspomeni na našem sastanku dne 19. studena t. g. komemoraciju, o kojoj je među inim novinama i »Jutarnji list« od 21. XI. 1940 javio slijedeće:

»Sinoć priredilo je »Društvo Zagrebčana« u svojim dubkom punim prostorijama prema najavljenom programu komemoraciju posljednjeg ilirskog pjesnika Ivana viteza Trnskog, a povodom 30-godišnjice njegove smrti. Program je odlično izveden. Dr. Ivan Esih održao je spomen slovo, pa je u svojem svestranom razlaganju pjesnikova stvaranja i rada, istakao, kako je taj rad bio obilan, a njegove zasluge u saobraćaju sa piscima i pjesnicima onog vremena vrlo velike tako, te je on bio među prvim na obzorju domaće i strane poezije i tako u velike zaslužan za naš ilirski preporod. Njegova je odlika bila naročito u tomu, da je trajno prisluškivao osjećajima svojega puka iz kojega je i sam potekao. Vjerska i nacionalna nota izvire iz svakog njegovog redka, pa je zato i te kako zaslužan za kulturni uspon hrvatskoga naroda. Govorniku je priređeno veliko odobravanje.

Profesor Mađer ocrtao je veze pjesnika sa njegovim rodnim mjestom Novigrad-Podravski. Operni pjevač g. Drago Hržić svojom poznatom otmjenošću otpjevao je od Lisinskog »Miruj miruj srce«, »Slijepi ribar« i »Tamburica« pa mu je priređen veliki aplaus, a isto tako i gđici A. K., koja je svojim lijepo školovanim i ugodnim glasom otpjevala od Vilhara »Ja te ljubim« i Proch: »Varijacije«, pa je povrh aplausa primila obilno cvijeća, naročito iz redova publike. Na glasoviru ju je pratio profesor Krauth. G. Ferderber-Velić recitirao je »Naša trobojnica« i »Slava Bukovcu«, a g. Vinković Josip »Seljačkom sinu«, koju je pjesnik Trnski spjevao prigodom otvorenja Hrvatskog sveučilišta g. 1874. Gđica L. B. deklamirala je pjesmu »Zagrebkinja«, pa je i ona isto tako bila nagrađena odobravanjem. Ovoj priredbi prisustvovao je pjesnikov sin g. Dragan vitez Trnski, veliki župan u miru, koji je srdačno pozdravljen, a isto i dva njegova sinovca g. Mladen i Ivan Trnski, koji su također bili pozdravljeni, pa je time bila završena ova patriotska priredba Društva Zagrebčana.

HRVATSKO ZAGORJE U SLIKAMA

prikazao nam je na sastanku 26 studena t. g. naš član g. Griesbach sa jednim kratkim predavanjem, o putovanjima kroz Hrvatsko Zagorje, koje je bilo vrlo dobro posjećeno. Predavač je poveo svoje slušaoce iz Zagreba preko Kalnika, Marije Bistrice, do Trakošćana, u sva veća mjesta našeg slikovitog Hrvatskog Zagorja do povratka preko Stubičkih Toplica i Zaprešića u Zagreb. Predavanje je bilo popraćeno sa projekcijama od 200 Agfa kolora u naravnim bojama. Tu nam je divni zagorski pejsaž sa svojim dvorcima i crkvama prikazan u svoj svojoj ljepoti. Vidjeli smo i neke naše izlete, naročito onaj u Marija Bistricu, Trakošćan i Varaždin, pa je sve to na prisutne članice i članove učinilo veoma ugodan dojam. Poslije toga nastupio je g. Griesbach i kao umjetnik na glasoviru, i vrlo efektno odsvirao nekoliko točaka, što je prisutne naročito ugodno iznenadilo, pa je bio pozdravljen. Drago nam je, da smo i s te strane mogli upoznati našeg člana g. Griesbacha.

Svima članovima Društva Zagrebčana, vrijednim suradnicima i čitačima revije »Zagreb«

SRETAN BOŽIĆ I NOVO LJETO 1941.

želi

UREDNIŠTVO.

Izdavač: »Društvo Zagrebčana«. — Odgovorni urednik: Stjepan Stiegler, grad. senator, Berišćenskoga ulica 10 (telefon 22-411). — Uredništvo i uprava: Berislavićeva ul. 20/I. kat. Telefon 24-383. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ulica broj 6. — Za tiskaru odgovora Ivan Ivanković, Selska cesta br. 47.